

Á NAGYVÁRADI

L. SZ. SZÉKESEGYHÁZ.

FELSZENTELTETÉSÉNEK

SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA

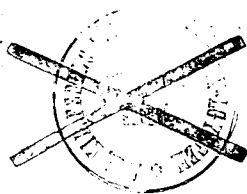
ALKALMÁVAL

IRTA:

BUNYITAY VINCZE.

Szerzőtől. - 1880. július 4.

NAGYVÁRAD,
NYOMATOTT HÜGEL OTTÓNÁL.
1880.

20472

1692. június 5-én ismét szoltak az ágyuk Nagyváradon, de ezuttal már nem a vár ostromára. A török sereg, mely 32 évig birta Nagyváradot, látván, hogy az ostromló magyar-német seregnek ellen nem állhat tovább, az idézett nap reggelén szabad elköltözés föltétele mellett földadta a várat. A meg-megszólaló ágyuk hangja a keresztények örömkialtása volt Nagyvárad bevételén.

A nagy örömbe mégis belé vegyült némi fájdalom, hasonló ahoz, mit a szülék érezhetnek, midőn rég elvesztett gyermeköket végre megtalálják — csonkán, bénán, rongyosan. A visszafoglalt Nagyvárad árnyéka sem volt többé a réginek.

Történeti emlékeink úgy szólnak a régi Váradról, hogy annak alig vala párja széles e hazában, s nem is volt más neve, mint „szerecsés Várad“ „tüköre alsó Magyarországnak“¹. De amit akkor a győzedelmes keresztény sereg maga előtt látott, inkább hasonlított valami rongyos faluhoz, mint városhoz; magyarnak pedig éppen nem vala magyar.

A város régi lakói szétzüllöttek annyira, hogy midőn a város régi határait keresték, a vidéki falvakból kellett hozni embereket, hogy azokat megmutassák.² Legszebb épületei, a püspök, a prépost „palotája“, a kanonokok házai, az iskolák, a nyomda, a könyv- s levéltárak, a kórházak, monostorok elpusztultak mind; sőt mi legkülönösebb, az egyházak, kápolnák, mikről pedig Nagyvárad híres volt egykor, elpusztultak szintén egytől-egyig, még a székes-egyházat „királyaink és hőseink, főpapjaink s államférfiaink ezen Pantheonját“ sem véve ki.

Nagyvárad a törökök kiűzetésekor csaknem egészen az volt.

¹ „Opulentissima civitas Varadiensis, quae felix appellabatur, cui in tota Pannonia vix par erat.“ Batthiány könyvtár Gyulafejérvártt. Kéziratok. I. 364.

² Országos levéltár.

ismét, mi hatszáz év előtt vala, midőn a krónikás szerint Szent-László vadászott lakatlan helyén. S még 1752-ben is annyira szemmel láthatók valának a régi pusztulás nyomai, hogy egy nagyvárad szónok kinn a szabadban tartott beszédét eképen kezdhette: „Ugy állok itt e halmon, feldult városunk felett, mint a Sirmak prófétája, Jeremiás, Jeruzsalem romjain.”¹

És Benkovics Ágoston, váradi püspök, ki 1692-ben a vár bevételénél jelen volt, nem talált egy, bármily szerény templomot Nagyváradon, hogy a város visszafoglalásaért abban adhatott volna hálát Istennek. A „Te Deum”-ot kinn a szabad ég alatt tartá meg, de az oltártól azon szent eltökéléssel távozott, hogy Szent-László elpusztult egyházát fölépíti ujra.

S ezen eltökélés magában rejté Nagyvárad ujjá születésének s fölvirágzásának magvát is, mert tudvalevőleg hazánk legderekbabb városai rendszeren ott keletkeztek, hová székesegyházainkat építék.

Ezen munkának célja körvonalozni a nagyvárad i új székesegyház történetét. Azonban mielőtt ezt tenném, nem lesz talán fölösleges visszapillantannunk Nagyváradnak ő s székesegyházára. Hiszen Benkovics Ágostonnak is, s utána mindazon püspököknek s egyházi férfiaknak, kik az új székesegyház építésében részt vettek, bizonyosan szemeik előtt lebegett az ő s székesegyház, melyről még emlékeztek a történelmi adatok, s regélt a hagyomány.

*

*

*

Mig első püspökségeink székesegyházait magok püspökeink építék, mint Szent-Gellért a csanádit,² és csak a prépost — vagy apátsági egyházak építőiül szerepelnek királyaink: a váradi székesegyháznál azon aligha nem történelmi jelentőséggel is bíró tünemény fordul elő, hogy azt legnépszerűbb királyunk, Szent-László építteté.

Ezen tényt egykoru, magáról az építésről kiadott oklevéllel igazolni képtelenek vagyunk ugyan, mert az oklevél a századok viharaiiban már rég elveszett; de igazolják azt történelmünk legrégibb lapjai, s amaz ő s hagyomány, melynél fogva a váradi székesegyház, noha a bold. Szűz tiszteletére volt szentelve, s hivatalosan mindig Mária egyházának hivaték, — a nép nyelvén mégis csak „Szent-László egyháza” volt az mindig, s nemcsak nálunk, hanem külföldön is.

¹ Wütt P: Dreyfache Glückseeligkeit. (Grosswardein 1752.)

² Batthiány J: S. Gerardi Scripta et Acta. 331. l.

Építé pedig Szent-László a székesegyházat a Sebes-Körös partján a mai Nagyváradon, s ha valamikor komoly kérdés támadna a felől, hogy a városnak melyik pontján? habozás nélkül rá lehetne mutatni, hogy a várban, ez lévén főegyházaink rendes helye annyira, hogy ha már készen levő várban nem épülhettek, azonnal falakkal, s egyéb erődtítményekkel vették körül.

Egyébiránt, hogy ős székesegyházunk csakugyan a ma is álló nagyváradai várban állt, azt igazolja nemcsak történeti emlékeink legösszhangzóbb tanúsága, hanem azon körülmény is, hogy midőn gróf Forgách Pál, nagyváradai püspök 1756-ban a váradai vár udvarán ma is meglevő kutat ásátá, ásás közben megtalálták Nagy-Lajos királyunk leányának, Máriának hamvait, ki köztudomásulag Szent-László sirjának lábainál temetteték el, Szent-László sirja pedig, hogy a nagyváradai ős székesegyházban állt, azt bizonyítani fölösleges.

Nehezebb felelnünk ama kérdésre, hogy milyen volt, mily izlésben épült a Szent-László építette székesegyház? minthogy az egyházak építészeti stíljé is koronként csak úgy változott, mint a ruhabeli divat. Azonban a mű-émléktan (Archaeologia monumentalis) segédelmével megfelelhetünk ama kérdésre is, mondván, hogy kétségkívül basilikai izlésben épült, s olyan volt, mint azon egyházak, melyek vele egy korban, a XI-ik században keletkeztek, s melyeknek némelyike, mint például a pécsi székesegyház, némely részleteiben ma is fennáll; másoknak pedig, mint a székesfejérvárainak, legalább alaptervezete ismeretes.¹

Basilikai izlésben épülvén pedig székesegyházunk, kétségkívül volt oszlopos hajója három, kereszt hajó nélkül, szentélye félkörű apsissal, vagyis oltárhelylyel záródó, s külső négy szögletén négy tornya, — ugynevezett sark-tornyok, minthogy nem fejlődtek ki magából az épületből, hanem annak csak sarkaira támaszkodtak egy-egy oldalokkal, s ezzel az egyháznak némi erődszerű jelleget kölcsönöztek. Főlepe pedig bizonyosan boltozatlan vala, vagyis kőbolthajtás helyett egyszerű famennyezettel volt csupán borítva. Legalább ezt bizonyítja egyebekközt már azon történeti tény is, hogy midőn, 1241-ben Váradnak asszonyai leányaikkal s gyermekeikkel együtt a székesegyházba menekültek, a gyilkolásban már különben is kifáradt tatársereg sem vesződött azzal, hogy rájuk törje az ajtót: egyszerűen fölgyújtá a székesegyházat, tudván jól, hogy az bolto-

¹ Ipolyi A: *Egri Emlékkönyv* 107. l.

zatlan szokott lenni, s a szerencsétleneknek bizonyosan fejökre ég, — amint úgy is történt.¹

Ilyen basilikai felosztást és idomokat mutat a Bécsi képes krónikának XIV-ik századi kézirati codexe is, mely több, a XI-ik században épült magyar egyháznak, s ezek közt a váradinak is fönntartotta képét. Ezen kép szerint² székesegyházunk csakúgyan három hajós, de kereszthajó nélkül; a hosszhajó keleti végén áll a félkörű apsis, az egyház sarkain a négy torony; csak az oldalhajókat gyámolító ívtámok mutatnak némi különbséget, azt tudniillik, hogy a székesegyház nem álla többé könnyű famennyezettel, hanem már nehéz kőboltozattal volt borítva. Ezen különbség azonban könnyen érthető, s teljesen igazolt is.

A tatárpusztítás ugyanis kézzelfoghatólag igazolta a boltozatlan egyházak célszerűtlenségét, ennélfogva midőn nemzetünk a tatárok elvonultával feldult egyházainak megépítéséhez fogott, nem mulasztá el boltivekkel fődözni azokat, s egyuttal a már akkoron lábrakapott román styl kívánalmaihoz idomítani. De a könnyű famennyezet hordására épült falak a nehéz kőboltozatot nem bírták volna el: megerősíté tehát azokat az úgynevezett ívtámokkal.

Igy történt ez kétségkívül a tatárjárás után a váradi székesegyházzal is: eredeti basilikai izlése engedett az akkoron divatos román stylnek, nevezetesen beborították boltivekkel, s oldalfalait, hogy a boltiveket tarthassák, megerősíték ívtámokkal.

Ideje mondanunk valamit ezen székesegyház belsejéről is.

Az ős kereszténység míg szentjeinek fejét gloriával köríté, szentegyházait kápolnákkal vette körül. Kápolnák a váradi ős székesegyházban is voltak; nevezetesen eddigelé ismeretes történeti adataink szerint volt kettő: egyik Szent-István király — másik Szent-Imre herczeg tiszteletére. A harmadik kápolnát képezte az apsisban levő főoltár, mely a bold. Szűz tiszteletére volt szentelve, bevett szokás levén, hogy a kápolnák középsője mindig Mária-kápolna volt.

Oltár pedig tizenkettő volt az egyházban, legalább ennyit ismerünk eddig, s azok közt legnevezetesebb a székesegyház, s avval együtt a püspökség tényleges megalapítójának, Szent-László királynak oltára, mely sirja fölött mingyárt szentté avatása után (1192) fejr márványból művészi kezek által emeltetett.

¹ Rogerius: Miserabile carmen. 34. fejr.

² Henszlmann I: Magyarország műemlékei. 74. l. 91-ik kép.

Ezen oltár, illetve sir tette idővel Váradot „Nagy“-á; ez tette a váradi székesegyházat annyira kegyeltté, s a váradi püspököt és székeskáptalant a közbizalom és tisztelet tárgyaivá.

Ügyes-bajos emberek, kiknek dolgát nem bírta semmi bíró elvégezni, az ország legtávolibb részéből is Váradra jöttek, hogy megesküdjenek Szent-László sirjára, s megesküdvén, ügyök tisztázva lőn, mert az eskü, mely e sirra téteték, szentebb volt nemzetünk szemében az édesanya sirjára tett eskünél.

Királyaink, ha Székesfejérvárott fejökre tették Szent-István koronáját, onnat először is egész kíséretökkel Szent-László sirjához zarándokoltak; fogadást téve ott Isten, s a nemzet előtt, hogy mint ama szent király, ők is „népök boldogságán fogják lelni örömüket.“

Temető helyöket pedig nemcsak királyaink, hanem előkelő családaink is legszivesebben választák Szent-László hamvainak közelében. Ezért mondá már az ó-ének Szent-László királyról:

„Te telepedél Bihar-Váradon,
A városnak lől édes oltalma;
Templomot rakatál Szüz Máriának,
Kiben most nyugoszol minden tisztességgel.
Környül fekesznek téged császárok,
Püspökök, királyok és jobbágy-urak.“

A látogató királyok rendesen új birtok-adományok s kiváltságokkal gazdagíták a székesegyházat; az elhunytak sirjai fölé pedig királyok s főurak szebbnél szebb oltárokat és emlékszobrokat emeltek. E szerént tökéletesen igaza van azon történeti adatnak, mely a Szent-László építette székesegyházról szólóban azt mondja: „e r a t s p e c i o s a.“¹

Ezen székesegyház a XIV-ik század közepéig állt.

* * *

1329-ben a később fejedelmi, sőt királyi trónra jutott B á t h o r y-nemzetségnek egyik sarja, A n d r á s lépett Várad püspöki székére. Egyike volt legtevékenyebb s bőkezű püspökeinknek, ki közművelődési czélokra családi vagyonából is tudott áldozni.

Észrevette bizonyosan, hogy az idővel megnagyobbodott Váradhoz, s a meg-megújuló királyi látogatások, temetések közönségéhez képest nincsen elég nagy székesegyháza; ennél fogva mingyárt püspöksége kezdetén meghosszabbíttatá a székesegyházat.

¹ Batthiány J: Leges eccl. III. 219. l.

Lehet azonban, hogy a hosszabbítás által elvesztvén az egyház helyes arányait, ezt a művelt püspök szépérzéke el nem viselheté; az sem lehetetlen, hogy talán Báthory is hódolt kora azon beteges divatjának, mely legelőbbkelő városainkkal is leromboltatá román basilikáikat, hogy helyökbe gót dómokat építsenek;¹ vagy talán épen I. Lajos királynak 1342-iki váradi látogatása győződtette meg Báthoryt arról, hogy a székesegyház még meghosszabbítva is mindig kicsiny: annyi bizonyos, hogy Báthory a király távozása után még ugyanazon évben egészen új székesegyház építéséhez fogott.² Nem pedig valamely új helyen, hanem épen a régi egyház helyén, s oly módozottal, hogy az új székesegyház falai a régi egyházat egészen körülfogták. Hanem az izlés, melyben az építés végbement, már egészen új, a régi egyház izlésétől tökéletesen elütő vala.

A zömök, s aránylag alacsony tornyok helyett sugár, magas tornyok jöttek; az apró kajácsos ablakokat csúcsíves keskeny, de annál hosszabb ablakok válták föl; a nehézkes oszlopokat pedig magas és mégis könnyed tövek. Ez az építészet legnemesebb izlése, az ugynevezett csúcsíves vagy gót izlés, s ezen izlésben épült a váradi új székesegyház.

Báthory püspök azonban az építés közben (1345.) elhalt, s csakán maradt művét utódja, D e m e t e r püspök (1345—1372.) fejezte be. S a befejezett egyház nemcsak magasabb s terjedelmesebb arányaival multa felül a régit, hanem szépsége és műkincseivel is. Nyugati homlokzatán emelkedő ikertornyain kívül még két kisebb tornya is volt, s míg a Szent-László építette székesegyháznál csak két kápolnát találunk; itt már nyolcz kápolnáról, s ötven oltárról emlékeznek történeti forrásaink. Lehet ugyan, hogy épen ennyi oltár nem állt egyszerre a székesegyházban, s közülök egyik-másik idővel eltűnt valamely újabbnak engedvén helyet; de más oldalról bizonyos, hogy a középkorban akárhány kisebbszerű egyház is tudott fölmutatni 10—12 oltárt, nagyobb egyházainkban pedig 30—40 is volt szeltében.

Különben is történeti adataink tanúsága szerint minden szá-
zad; minden emberöltő mintegy vállvetve igyekezett a váradi és székesegyház fölékesítésében, s nemzetünk a királytól kezdve az egyszerű váradi polgárig vetélkedett egymással abban, hogy hite, re-

¹ Blümelhuber F: *Új magyar Sion*, I. 755. l.

² Batthiány J: i. h. . .

ménye és szeretetének mennél szebb emléket állítson ott, s evégre fölhasználta az egyháznak legkisebb, legféltrebb eső helyét; sőt a körülötte fekvő tért is.

A székesegyház homlokzata előtti téren állt Szent-László királynak költöktől megénekelt, a nép által tündérmesékbe szőtt s még ma is emlegetett érc lovagszobra magas köszálon; az egyház északi oldalánál pedig Szent-Imre, Szent-István és Szent-László szobrai álltanak szintén ércből s magas köoszlopokon. Várad püspökök s hazai művészek alkoták e szobrokat, s talán épen azért valának oly szépek, sikerültek, mert három geniús működött közre megalkotásuknál: a művészet, a hazafiság és a hála.

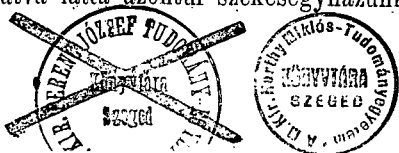
Szóval: a váradi ős székesegyház Istennek temploma és Isten egyik legnemesebb ajándékának, a művészetnek szent hajléka volt, hol az építész, a képiro, a szobrász, a himző, a zenész stb. kitárta lángesze legszebb alkotásait, hogy megtanítsa általok imádkozni az embert, s lelkesedni mindazért, mi szép. S ha még állana azon egyház, épen olyan időbarnította volna, mint kortársa a kassai dóm, és épen olyan szép, hogy az ember szinte kívánja megcsókolni köveit hálából. Az iránt, ki oly bámulatosan teremté az ember kezét, hogy az a kéz épen úgy tudja idomítani a kemény követ, mint a lány fonalat, melyből csipkét köt.

Ha még állana ős székesegyházunk! . . . de nemzetünk öszszes kegyelete bármennyire örködék is fölötte, mégsem vala képes távoltartani tőle előbb az egyes csapásokat, később magát a végpusztulást . . .

A XIV-ik század legvége körül sekrestyéje gyuladt ki s tűzével elhamvasztá a legértékesebb ruhaneműeket, iratokat, könyveket 1443. ápril 7-én ikertornyainak egyike, a bal, dőlt össze, porrá törvén maga alatt mindent. De a legnagyobb csapás 1566-ban érte.

Az ekkor tartott tordai gyűlés marczius 10-iki végzésével száműzvén az erdélyi fejedelemségből a kath. vallást, száműzte azt Nagyváradról is, mely akkoron az említett fejedelemséghez tartozott. És székesegyházunk ugyanazon év ápril 7-én, tehát épen tornya ledőlésének napján hallotta utólszor a századok óta megszokott szent énekeket. Éltető lelke: a papság s a hivek serege az idézett napon, mely épen virágvasárnapra esett, kivonult belőle ősi szokás szerént szép processióval, de ezután nem térhetett vissza oda többé — az említett száműző végzés miatt.

Bezárva, elhagyatva látta azontul székesegyházunk jönni-menni

az éveket. Legalább semmi nyoma annak, még a Báthory-ak; korából is, hogy benne azután, hacsak egyszer is istenitisztelet tartott volna.

1600. tavaszán födelének s bolthajtásának felerésze már beomolva állt, s másik felerésze is eléggé viseltes vala „az ócskaságtól s a törökök ágyuinak golyóitól“ és a — gondviselő kéz hiányától.

Haldoklása 1618-ban ért véget. Ekkor Bethlen Gábor, Erdély fejedelme parancsot ada, hogy a váradi vár falait, melyek az 1598-iki visszavert ostrom óta kijavíttatlanul állottak, — megépítsék „sietőséggel, mivel az nem gyermeki dolog.“ S minthogy az építéshez elegendő követ a vidékről hamarjában s könnyen nem kaphattak: a sietős munka végett letörété a székesegyházat s köveit a vár falaiba építé.

Ott vannak ma is a drága, a szent kövek

Később az egyház helyére palotát építtete magának a fejedelem, s a török foglaláson s Várad régi lakosainak elszéledésén kívül ezen építkezés a főoka annak, hogy nem is egészen egy század alatt annyira elfeledék a székesegyházat, hogy 1692-ben már azt sem tudták megmondani még a legöregebb emberek sem, hogy hol állá egykor? — Hiába, míg helyünk üresen áll, üresen is rólunk beszél; de ha egyszer más telepedik helyünkbe, elfeledik még nevünket is.¹

* * *

Benkovics püspöknek kezdettől fogva szándéka volt, hogy Szent-Lászlónak elpusztult egyházát eredeti helyén, a várban fogja helyreállítani, s evégett a királyi felséghez Emlékiratot is nyujta be.² Az ügy azonban sok akadályba ütközött; másrészt pedig az egészen templom nélkül álló Nagyváradon égető szükség vala bármily szerény egyházra is.

Régi krónikák szerint általános volt egykor a hit, hogy a világnak az 1000-ik évben vége lesz. E hit félelmes befolyásának tulajdonítják némelyek, hogy a IX-ik századból emlékszerü épületeink nincsenek. Az emberek ugyanis ama hit aggasztó hatása közben ha építettek is valamit, csak úgy nagyjából tették azt, ép hogy kielégítsék a pillanatnyi szükségét. Ekkor keletkeztek volna az úgynevezett szükségleti egyházak, s azóta vannak szokásban.

¹ A nagyváradi ős székesegyházról bővebben van szó az Archaeologiai közlemények XIII-ik kötetében.

² Archaeologiai értesítő. XIII.

Ilyen szükségleti egyház volt az is, melyet Benkovics püspök mingyárt a törökök kivonulása után építtetett Nagyváradon saját udvarán.¹ Talán ha egyébként tehetne volna is, mégsem építtetett volna másfélét, már csak azért sem, mert még mindig tartottak a törökök uralmának, ezen Isten ítéletének megújulásától.

Ez első szükségleti egyház áll jelenleg is a Körös partján, a mai Széchenyi-téren. Még falusi egyháznak is bizony eléggé kicsiny lenne az,² mindamellett elérték benne a püspök is, a káptalan is, meg Nagyváradnak akkori összes katolikus lakosai is. S minden igénytelensége mellett is, mennyire szép lehetett az nekik! Mit bánták ők a kis egyház szegényes voltát! csak hogy benne lehettek, s énekelhették, mint régesrégén apáik azt az ős éneket, hogy

„Im arczunkra borulunk
Előtted Istenség!” . . .

Másfél század óta nem hangzott az az ének Váradon, s nem énekeltek olyan sirva — az örömtől.

Sőt a kis egyházban találtak helyet még a szegény franciskánus barátok is, kik már az ostrom kezdetén megjelentek Váradon — a csatatéren; összeszedték a sebesülteket, lelkesíték a harczólokat, s beszentelték az elesettek sirjait, imádsággal s könyhullatással. A vár bevétele után pedig ők voltak Benkovics püspöknek papjai, sőt a három-négy kanonokon kívül az egész nagyváradai megyének ő s z s e p a p s á g a.

Különben, hogy Benkovics püspök maga is ezen miniature székesegyházat csupán szükségletinek tekinté, mutatja már azon körülmény, hogy annak felépültével mingyárt gondoskodott nagyobb s minden tekintetben megfelelőbb egyházzól. S e gondoskodásában segélyére sietett a váradi székeskáptalan, följajánlván, sőt szerződésileg kötelezvé magát arra, hogy a káptalant illető tized-negyedet az építendő székesegyházra fogja fordítani.³ Benkovics püspök viszont intézkedett arról, hogy ha a székesegyház felépülte előtt halála történik, szakittassék ki hagyatékából 14 ezer forint a székesegyház épületére.⁴

¹ „ . . . non Templum Cathedrale, verum certam quandam Capellam in Aula sua exstrui inchoasset.” Káptalani levéltár.

² Szentélye 2° hosszú, 3° széles, hajója 10° hosszú, 3½° széles. A hajó egy-egy oldalán 3 kis ablak, a szentélyen 2. Alig pár öl magas fatoronykájában 2 kis harang.

³ Váradi káptalani levéltár.

⁴ Keresztury J. Descript. Epp. et Capituli M. Varad. II. 297. l.

Ily előzmények után Váradra hivatta K o c h János bécsi építész, s vele 1702. május 1-én egy új székesegyház építése végett szerződést kötött, s a tervet is elkészítteté. A székesegyház két tornyu lett volna, hossza 17 —, szélessége 7 öl, s a tornyok magassága a födelez kívül 10 öl.¹

Kétségtől ezen arányok sem felelnek meg azon fogalomnak, melyet egy székesegyházról rendesen alkotni szoktunk; de korunknak mértékét ama kérdéses korra alkalmazni nem lehet.

A mai rendezett viszonyok közt élő nemzedéknek sejtelme sincs azon általános zürzavarról, kivált a birtoklás tekintetében, mely a XVII-ik század végével s a következő elején Váradon és vidékén uralkodott. Valami nagyszerű székesegyház alkotásához természetesen anyagi tehetségnek kellett volna lennie mindenekelőtt; de éppen az anyagi tehetség volt az, mivel a váradi püspök és káptalan az említett birtoklási zavarok miatt, akkoron legkevésbé rendelkezett.

Némi homályos emlékezések s hagyományok után tudta ugyan a váradi püspök s káptalan, hogy annak idejében, másfél század előtt terjedelmes és számos birtokaik voltak; de hogy névszerént melyek? azt meghatározni, vagy éppen törvény előtt igazolni képtelenek valának, mert levéltáraik szintén elvesztek. Megindíták ugyan hazai összes levéltárainkban a kutatást régi birtokviszonyaikat illetőleg és nem is eredménytelenül, mert például a gyulafejérvári, jászai stb. de legkivált a kincstári országos levéltárak megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatának; de az anyagi haszon azokból legalább egyelőre vajmi kevés vala! Apránként megismerték ugyan összes régi birtokaikat, de megtudták azt is, hogy azok a legtöbb esetben erdélyi fejedelmi adományozás útján idegen birtokosok kezén vannak, vagy legalább is néptelen, elpusztult helyek. Idő kellett ahhoz, hogy a birtokok visszaszereztessenek s még több idő arra, hogy jövedelmezők is legyenek.

Ily mostoha anyagi viszonyok között tehát érthető, hogy az új székesegyház valami nagyszerűnek nem is terveztetett.

Hol, a város melyik pontján kezdé Benkoviés püspök a székesegyházat építtetni? vagy csak hogy meg is kezdé-e? azt följegyezve nem találok. Azonban semmi kétség benne, hogy ama székesegyház, melyet Várad-Olasziban, a mai Széchenyi-téren a püspöki magtár udvarán kezdtek építeni s melyet eddig az áldott-émlékű nagyváradi kanonoknak, S a l a m o n Józsefnek följegyzése nyomán O k o l i c s á n y i

¹ Keresztury J.: II. 282. 1.

János püspök művének tartottak — nem Okolicsányi, hanem Benkovics alkotása volt.

Salamonnak tudósítása valószínűleg onnat eredt, hogy ő ismerte a m. kir. Helytartótanácsnak azon 1736. augusztus 21-én kelt levelét,¹ melyben közlék Okolicsányi püspökkel, hogy a királyhoz benyújtott kérvénye szerint Prati építész Budáról Váradra küldetik, hogy ott székesegyháznak, püspöki laknak és papnöveldőnek alkalmas, a vár védelmi vonalába nem eső helyet szemeljen ki, s megfelelő terveket készítsen. De ezen levél kelte, augusztus 21-ike után ha le is jött Prati építész, s ha készített is terveket: a három hónap múlva, november 21-én elhalt Okolicsányinak már nem volt ideje ama tervet csak némileg is foganatosítani.

És különben is az említett magtár helyén megkezdett székesegyháznak félbenálló falai említettnek már 1726-ban,² tehát, egy évtizeddel Okolicsányi püspöksége előtt; sőt említettnek Biharvármegye rendjeinek 1714-iki előterjesztésében is³; ezeknél fogva világos, hogy Okolicsányinak is van ugyan része a székesegyház építésében, de csak erkölcsi része, mert a kérdéses falak, mint említém, a Benkovics kezdette székesegyház maradványai valának.

— Benkovics püspök 1702. október 2-án még 750 forintot előlegezett Koch mesternek az építésre;⁴ de néhány nap múlva, ugyanazon hó 28-án már halott volt, s vele együtt elenyészett a Széchenyi-téri székesegyház eszméje is.

A következő 1703. év tavaszán fölhangzott Rákóczynek ismeretes „Recrudescunt“ kezdetű harci kiáltványa, s mert Nagyváradnak akkori rác lakosai nemcsak hogy nem engedtek a fegyverre hívásnak, hanem még a várbeli németekkel szövetkezve, Rákóczy híveit Diószegnél megverték: ezért Beresényi egy reggelen kuruczai-val Várad alatt termett, Olaszit felégeté, s rác lakosait vezérökkel, a hírhedt Kis Balással együtt kardra hányatta.

Evvel, s az erre következő forradalommal Nagyvárad ujjaalkotásának, s új székesegyház építésének munkája meg lőn akasztva hosszú időre.

*

*

*

A Rákóczy-forradalom lezajlottával az alig visszaállított váradi káptalannak már csak egy tagja volt életben, Bachó János, s az

¹ Püspöki levéltár.

² Gánóczy A. Episcopi Varad. II. 398 l.

³ Keresztury J. Episc. et Capit. M.-Varad. II. 297. l.

⁴ Keresztury J. Descript. Epp. et Capit. Varad. II. 284. l.

is fogságban; a kis székesegyház pedig a Körös partján kifosztva, leégve állt.¹ De egyéb tekintetben is csaknem ott volt ismét Nagyvárad, hol 20 évvel azelőtt, a törökök kiűzésekor.

Az újabb alkotások munkáját Benkovics püspöknek utódja, gróf Csáky Imre kezdette meg, de valami nagyot és állandót sem ő, sem három utódja nem valának képesek létesíteni.

Csáky miután helyreállítá a kis székesegyházat, s némileg kiegészíté a káptalant, evvel együtt építeni kezdé a Körös balpartján a mai újvárosi plébánia-egyházat, s abba 1723-ban püspök s káptalan át is költöztek.²

De ezen egyház is csak szükségleti székesegyház volt, s már alapíttatásakor parochiális egyháznak vala szánva. Erre mutat azon egyháznak már védszentje, mely kezdettől fogva Szent László király vala, noha sem a püspök, sem a káptalan előtt nem lehetett ismeretlen, hogy a váradi székesegyháznak tulajdonképeni védszentje hazánk nagyasszonya, Mária; továbbá azon körülmény, hogy oly világlátott férfin, mint gróf Csáky, oly egyszerű épületet, mint a kérdéses egyház, s egy gyönyörű térnek nem is közepén, hanem csak egyik szögletén székesegyházul nem emelhetett. És csakugyan hozzá is fogott később uj, maradandó székesegyház építéséhez.

Különben a sok akadály között, mik egy állandó székesegyház keletkezését hátráltatták, nem utolsó szerepet játszott a székesegyház helyének kérdése is.

Az ősz székesegyház, mint láttuk, a várban állt. A vár Szent-László idejétől kezdve közös birtoka volt a püspöknek s káptalannak.³ Mind emellett I. Lipót király midőn 1693-ban kelt oklevelével a váradi püspököt s káptalant ősi birtokaiba visszahelyezé, ugyanazon levelében már a váradi várat saját várának nevezi s még azt is további intézkedéstől teszi függővé, hogy a püspök s káptalan a várban lakhatnak-e?⁴

Evvel kérdésessé lőn a székesegyház helye is, s Benkovics püspöknek 1699-ben folyamodnia kellett, mint láttuk, avégett, hogy a székesegyházat a várban építhesse, valamint folyamodtak püspökutódai s a káptalan is; de eredménytelenül. Mít az idézett leopoldi oklevél „további intézkedéstől tett függővé“ az végre is oda magyaráztatott, hogy a vár fegyverjogon „iure armorum“ ő felsége, s

¹ Gánóczy A: *Episcopi Varad.* II. 397. l.

² Keresztury J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 115. l.

³ Batthiány J: *Leges eccl.* III. 239. l.

⁴ Keresztury J: *i. m.* II. 263. l.

mint különben is veszélyes hely, székesegyház számára nem alkalmas. Ezért azután valahányszor szóba hozatott az új székesegyház építése, mindig kiadaték a legfelsőbb parancs, mint a főntebb említett Prati építésznek is, hogy az egyház számára a vár védelmi vonalán kívül szemeljenek ki helyet.

Tehát Nagyváradnak jövődöbeli büszkesége, szemefénye a székesegyház mindenütt állhatott, csak a várban s a vár közelében nem; de hol álljon? ki fog arra találni alkalmas, minden igénynek megfelelő helyet?

— Nagyvárad és Szőlös közt a Janus Pannonius¹ által megénekelt meleg fürdőkre, régi magyarosan „Hévizsek“-re vezető út két oldalán halmos hely emelkedik; e helyen egymásnak átellenében hajdan két falu állt: Vadkert és Szálka.

Vadkert 1374-ben még csak „hortus cervorum“² tehát kétségkívül a váradi püspököknek csupán vadaskertje lehetett; 1452-ben már község, sőt Nagyváradnak egyik külvárosa; a XVI-ik századból pedig Verancsics már említi egyházát is, mely Mindenszentek tiszteletére állt;⁴ valamint az is fel van jegyezve róla, hogy Nagyváradnak öt országos „sokadalma“ (vására) közül három: a vizkeresztnapi, a hushagyó-keddi s a Szent-Lőrincznapi „Vadkertben esett.“⁵

Szálka sokkalta szerényebb szerepre volt hivatva, mint már neve is eléggé szerény vala. Még csak annyira sem vihette föl dolgát soha, hogy valahogy Váradhoz számították volna, noha ott feküdt ő is a város küszöbe előtt. Falu maradt mindig, s mikor már falu sem volt többé, hanem Vadkerttel együtt csak sivatag pusztá, — akkor kezdte őt a szerencse kerülgetni, mintha bizony megfiatalodhatnék, aki egyszer megvénült . . .

Vadkert is, Szálka is ősz váradi püspökségi birtok. Mint ilyen, gróf Csáky Imre püspök gyakran megfordult bennök, s midőn egyszer Szálkán volt, megragadta lelkét a gyönyörű tájkép, mely onnat szemei elé tárult. Előtte állt az egész város, Nagyvárad, ütött-kopott várjával, s azontul fenn a hegyen a premontreiek mo-

¹ Családi nevén Chesmiczei János, 1451-ben váradi kanonok, majd pécsi püspök.

² Batthiány J. Leges eccl. III. 232. l.

³ „Michael Rác index, iurati et universi cives de vico Vadkert civitatis Waradiensis.“ Országos levéltár.

⁴ Magyar tört. emlékek. Irók. III. 100. l.

⁵ Országos levéltár.

nostorának romjaival. Nyugatra tőle az elsimuló alföld, keletre pedig a Sebes-Körös völgye kettős hegylánczával, s háttérében a Királyhágóval.

Csáky megszerette a szép tájképet, s hogy abban mennél gyakrabban gyönyörködhessek: az elhagyatott pusztára nyaralót építtete, de amely várkastélynak is beillett, minthogy árkokkal s falakkal is körülvéteté.

Szálka kezdett megelevenülni.

Csáky később azon gondolatra jött, hogy a székesegyházat a szép, egészséges, és szilárd talaju helyre, Szálkára építteti. S a gondolatot tett követé. Kastélyától délre kihalasztott egy körül-belül három holdnyi kertet, s abban 1732. augusztus 5-én le is tévé egész ünnepélylyel az új székesegyház alapkövét.¹

Szálka közel volt ahoz, hogy pusztából nevezetes várossá legyen.

Hanem mint tudósaink állítják, van egy ős természeti törvény, melyet különben csak nemrégiben fedeztek föl, mint valami bolygót, — s azon törvény szerint a városoknak éjszaka felé kell terjeszkedniök.

Csáky hatalmas férfiú volt, de a kérdéses törvény, úgy látszik, nálánál is hatalmasabb vala: Szálka Csákynek minden törekvése mellett — pusztá maradt továbbra is. Igaz, hogy nem is feküdt Nagyváradtól éjszakra, hanem csak délre...

Csáky Imre, az erőteljes férfiú 1732. augusztus 28-án, életének 60-ik évében váratlanul elhunyt szálkai kastélyában, s ámbár 15,000 forintot hagyott a megkezdett székesegyház folytatására: nem jutta többé eszébe senkinek, hogy a váradi székesegyházat Szálkán építsék föl.

Kár, hogy e székesegyház rajza reánk nem maradt, vagy még lappang valahol; e rajz mély pillantást engedne vetnünk Csáky lelkébe. Kastélyának alaprajzát a püspökségi uradalmi levéltárban sikerült megtalálnom.²

¹ Keresztury J.: Descript. Epp. et Capit. Varad. II. 120. l.

² Ezen rajz szerint a kastély udvara négyszögű volt, körülvéve falakkal s a szögleteken bástyaszerű kiszögellésekkel; hossza keletről nyugatra 60 öl, szélessége délről éjszakra 50 öl. Maga a kastély E betű alakjára terveztetett, de a melynek csak középrésze, 40 öl, lehetett fölépitve, minthogy az idézett rajzon csak ez van pirosra színezve, a többi része fekete. A kastély 1744-ben még állt, ma már csak a földnek egyenlőtlen volta mutatja egykori helyét; árkainak nyomai még tisztán meglátszanak.

— — Még egy utolsó, eredménytelen kísérlet történt új székesegyház építésére.

Az elhalt gróf Csáky Imrének testvéröccse, Miklós 1737-ben utódja lőn bátyjának a váradi püspökségben. Ő ugylátszik, szeretete Nagyváradnak azt a részét, mely a török világ óta Ujvárosnak neveztetik s azelőtt egyik része (a napkeleti) Péntek- másik része Szombat-helynek hivatott, s melynek Csáky plebánosa is volt egykoron. Ő tehát Ujvároson, a mai Szent László-tér közepén akarta fölépíteni az új székesegyházat, s oda hordatta a félbenmaradt Benkovics-féle székesegyház köveit is.

Ha terve sikerül, Nagyváradnak ma más arcza van. Egy székesegyház a püspök, a káptalan stb. lakjaival ott a város közepén nemcsak a város terjedésének adott volna a jelenlegitől egészen elütő irányt, hanem alighanem az ipar, a kereskedelem, sőt a művelődés fejlődésének is.

De gróf Csáky Miklós későn fogott tervének foganatosításához, tudniillik püspökségének nyolczadik évében (1745.) s két év múlva, mielőtt csak némi eredményt is elért volna, már eltávozott a kalocsai érsekségre.

Nyomába más emberek léptek, s más emberek : más szokások.

A Szent-László-térre hordott kövek egy része fölhasználtatott ugyanott, a gör. kath. püspöki lak alapjába építtetvén ; más részéből csakugyan egyház épült, de nem székesegyház, hanem csak a szállósi egyház tornya.

* * *

Ime, több mint félszázad telt a törökök kiűzetése óta, s a székesegyház ügye annyi költség s törekvés mellett is még mindig csak ott állt, hol Benkovics püspök halálával. De csalódnánk, azt hívnén, hogy mivel a félszázados törekvésnek látható eredménye nem volt, tehát az egészen meddő is maradt. Ellenkezőleg, nagyon sokat nyert általa alakban, terjedelemben a székesegyház — eszméje.

Ha a száalkai székesegyház felépül, az szépségre, terjedelemre nézve kétségkívül tulszárnyalta volna a Benkovics-félét ; de a Szent-László-téri már a száalkait is.

Hasonlót mondhatni a székesegyház helyéről is. A tervbe vett helyek bármelyikén szép, jó is lehetett volna állnia a székesegyháznak ; de úgy látszik, hogy Az, ki nemcsak a jelennek, hanem a messzi jövőnek is „építi a várost“ — tudott ama helyeknél jobbat és szebbet is, s hagyta félszázadon át vészödni, eredménytelenül fá-

radni a parányi embert, míg az Általa kiszemelt helyet megtalálja végre.

— Gróf Csáky Miklós püspök még mielőtt a Szent-László-térre tervezett székesegyházba fogott volna, ugyanazon térnek éjszaki nyugati sarkán telkeket vásárolt össze, s azokon püspöki lakot építtetett. Palotának nevezni ma már nem merem, de az akkori fogalmakhoz, s kivált Nagyváradnak akkori épületeihez képest valóságos palota volt az.¹

Ujvárosra építtetvén a püspöki lak, s a kanonokok nagy része is szintén Ujvárosra, mint különben is káptalani birtokon telepedvén meg, — jogosan hihette mindenki, hogy az új püspök gróf Forgách Pál (1747—1757.) a Szent-László téren kezdett székesegyházat folytatni fogja.

1750. június 6-án meg is fordult Váradon a püspöknél Hillebrandt Ferencz, bécsi építő-mérnök;² de hogy mit végzett vele? arról nem volt tudomása senkinek. Csak azt látták, hogy azon a nyáron sem folytatják a székesegyház építését.

Forgách püspök azonban egy perczig sem téveszté el szemel elől a székesegyház ügyét. Mintát készíttete egy egészben új székesegyházról, s a minta szerint 11 darab tervrajzot Hillebrandttal.³ Ezeket megbíralás végett átadta három bécsi építőmesternek, kik a terveket Forgách püspöknék ügyvivője Bernáth György jelenlétében megvizsgálván, némi módosítások ajánlása mellett jóváhagyták.⁴ De minderről Váradon nem tudtak semmit, mert gróf Forgách püspök, mint különben is a magányt kedvellő, hallgatólagos férfit, még azokkal sem közlé terveit, kik bizalmára nemcsak jogosítottak, hanem bizonyosan méltók is lettek volna. . . .

1751. április 18-án megnyilván ama nevezetes pozsonyi országgyűlés, gróf Forgách püspök is jelen volt azon, s innét tudatta augusztus 2-án kelt levelében a káptallal, hogy új székesegyházat fog építtetni, amellé áttéend i saját lakását, s elvárja, hogy a kanonokok is amellet fogják építtetni házaikat, mely házak számára ő, a püspök sajátjából fog kihalasztatni telkeket.⁵

¹ Ez épület a megjelölt helyen áll ma is, s a legújabb időig az akadémia helyiségeül szolgált. Most reál gymnasium.

² Várad i püspökségi levéltár.

³ Ugyanott. Sajnos, hogy sem a mintának, sem a rajzoknak többé semmi nyoma.

⁴ A három építő bírálata eredetiben a püspökségi levéltárban.

⁵ Püspökségi levéltár.

Ez amily váratlanul jött, épen oly homályosan hangzott, csak az volt benne világos, hogy a káptalannak Ujvárosról, saját birtokából idegen birtokba, zsellérségre kell mennie.

A káptalan ugyanazon év október 8-án tartott üléséből a legnagyobb tisztelettel válaszolta a püspöknek, hogy kész az építendő székesegyház mellé átköltözködni, de nem a fentebbi rendelet következtében, mely nélküle hozatott, hanem saját meggyőződéséből; csak nyujtsa a püspök biztosítékot arról, hogy a káptalan tagjai, sőt tisztjei, eselédjei és minden hozzátartozói is új lakhelyökön, bár püspökségi birtokon nem a püspökség, hanem a káptalan földesuri joghatósága alatt fognak állani stb.¹

Erre ismétlődött, csak hogy megfordított szerepekkel egy szép jelenet, mely több, mint hatszáz év előtt ugyanazon személyek között történt szintén Váradon.

A nagyváradai székeskáptalannak saját hivatalos iratai ugyanis arról értesítenek bennünket, hogy hajdan, Szent-László idejében a káptalan fogadta saját területére, a mai várad várába a püspököt.² 1752-ben fordult a koczka: ekkor már a püspök adott helyet a káptalannak, szabad független helyet, amint azt a káptalan kívánta. És erről gróf Forgách püspök az idézett év márczius 18-án kelt levelével ünnepélyesen is biztosítja a káptalant, kijelentvén egyzersmint, hogy az új székesegyházat Várad-Olasziban, s annak magas, egészszseges, legszebb pontján fogja emeltetni.³

Ezen percztől kezdve a székesegyház ügye haladt előre szakadatlanul.

*

*

*

Salamón kanonok írja, hogy káplánja levén kezdettől fogva gróf Forgách püspöknek, ismerte annak terveit. Kár tehát, hogy írva nem hagyta reánk azt is, hogy miképen jött Forgách arra a gondolatra, hogy a székesegyházat mai helyére építse? mert az a hely akkor távol a várostól, egészen pusztán állt.

Megfordult kezemen egy évnélküli összeírása Olaszi házainak, de amely kétségkívül a múlt század első feléből való. Ezen összeírás szerint Olaszinak — 114 háza volt, ebből is csak valami 10 épült kőből, s közöttök legszebb vala az, melyet akkor a franczia szakács építtetett.

¹ Püspökségi levéltár.

² „... totum Castrum (Waradiense) in territorio nostro (Capituli) sit fundatum.“ Batthyány J: Leges ecc. III. 219. 239. II.

³ Püspökségi levéltár.

Ézenkívül még csak 12 földalatti lakás, úgynevezett „putri“ említették benne, melyekben „miserrimi Rasciani habitant“ és 93. tőkéletesen elpusztult ház.¹ A házak pedig egy 1774-ben készült térkép szerint² legnagyobb részt a Körös partján állottak egy sorjával s alig értek túl azon a ponton, hol a Páris-pataka a Körösbe szakad; két-három utcza szélességére pedig csak a mai Kishid tájékán terjedtek. A mai megyei kórház helyén állott „Espotály“ meg egészen a városon kívül állt, távol minden szomszédoktól. Mennyivel nagyobb pusztaság lehetett tehát még jóval túl az ispotályon, a mai székesegyház helyén!

Azóta még csak egy század telt el, s ma már város van a székesegyház körül, sőt részben túl rajta is; hát még egy ujjab század múlva!

Látta ezt előre Forgách püspök? vagy látott tán még ennél többet is? . . . Isten választottainak vannak ilyen látomásaik, mint volt Szent-László királynak is, midőn égi jelenés gyanánt borult lelkére a gondolat, hogy Nagyváradnak akkor még pusztta helyén házat építsen Istennek, s avval elvesse életképes magvát egy majdan felvirágzó városnak.

— — A székesegyház helyéül kiszemelt pusztta tér 1752. tavaszán kezdett megnépesülni. Forgách püspök meghíván Olaszhonból, nevezetesen Milanoból Ricca építőmestert, ez Domonkos nevű munkavezetőjével s 24. kőművessel megjelent, s minthogy időközben Hillebrandt tervei legfelsőbb helyen is jóváhagyattak: Ricca azonnal hozzáfogott az alapfalak árkaínak kiásásához; Forgách püspök pedig az alapkö letételének ünnepélyét május 1-ére kitűzte.

Kezdődtek az előkészületek: megállapíták az ünnepély programját,³ kiválaszták a szónokokat, meghívták az egyházi s világi testületeket, nevezetesen Biharvármegyét is azon kijelentéssel, hogy öröme-re fog szolgálni a püspöknek, ha a második követ a székesegyház alapjába a vármegye teszi le. A megye megtisztelve érezte magát a gyöngéd figyelem által, s ápril 6-án tartott gyűlésből Ferdényi Ferencz alispánt és Laczkovics László másod-alispánt küldte ki, mint képviselőit az ünnepélyre.⁴

Május 1-ének reggelén azon a ponton, hol most a székesegyház

¹ Váradikáptalanilevéltár.

² Püspökségi uradalmilevéltár.

³ Ordo pro l-a Maii, Anno 1750. Egész terjedelmében a püspökségi levéltárban.

⁴ Biharvármegyének 1752. évi jegyzőkönyve.

ház főoltára áll, magas keresztfa emelkedett, s a kereszt előtt reggeli 8 $\frac{1}{2}$ órakor megjelent gróf Forgách Pál püspök teljes főpapi ornatusában, fogadtatva a káptalan s a papság összes tagjai által.

Azonnal melléje csatlakozott a fényes diszbe öltözött egyházi segédlet, s kezdetét vette az ünnepélyes szertartás.

A püspök először is megáldá az alapba szánt köveket, azután körös-körül a kiásott alapokat.

Erre következett az alapkövek ünnepélyes letétele a beléjük zárt Emléksorokkal együtt.¹

¹ Némi levéltári adatok arra mutatnak, hogy ezen Emléksorokat maga Forgách püspök írta, annál inkább helyén találtam azokat itt közleni:

D. O. M.
 BENEDICTO. XIV.
 PONT. MAX.
 FRANC. I. LOTHARINGIC.
 IMP.
 MARIA, THERESIA.
 AUSTR.
 HUNG. REG.
 AUGG.
 VIRGINI. MATRI.
 IN. COELOS. ASSUMPTAE.
 POTENTISSIMAE. COEL. REGINAE.
 MAGNAE. HUNGARORUM. DOMINAE.
 PAULUS.
 E.
 COMITIBUS. FORGACH.
 DE. GYMES.
 EPISCOP. VARAD.
 BASILICAM. HANC. CATHEDR.
 A. FUNDAMENTIS. EXCITATAM.
 QUAM.
 D. LADISL. REG. MUNIFICENTIA.
 IN. ARCE. VARAD.
 OLIM. EXTRUXERAT.
 AT
 EDAX. TEMPORUM. CALAMITAS.
 FUNDITUS. EVERTERAT.
 NON. EODEM. LOCO.
 SED. PARI. IN. VIRGINEM. PIETATE.
 AD. URBIS. VARADIENSIS.
 POMOERIA.
 VELUT. ALTERAS. ENGADDI. VINEAS.
 UNDE. SPONSA. MARIA.
 BOTROS. LEGAT.

Ezután rövid, de lelkes szavakkal buzdíták a jelenvoltakat, hogy ámbár a püspöknek az építésre „szükséges költségei iránt elegendő reménysége vagyon; mindazonáltal, hogy minden igaz keresztény ezen Isten dicsőségére, és magyar hazánk Nagyasszonyának, Máriának tiszteletére szánt épületnek előmozdításában igyekezzék tehetsége szerint: illendő Kire való nézve, akinek ájtatossága úgy hozza magával: bűneinek bocsánatjáért cselekedje és tegye azt a kellemetes áldozatot Istennek, hogy egyszer vagy másszor, mikor kedve fogja tartani, vagy adakozása vagy kézi munkája által, tehetsége szerint, ezen Isten házának építését előmozdítani igyekezzék.”¹

Ezután ünnepélyes szentmise tartatott, melynek végeztével három különböző s egymástól elegendő távolságra eső ponton előálltak a szónokok alkalmi beszédekkel.

Magyarul szólott P. G e r g e l y, a kegyesrendűek debreczeni házfőnöke ;² németül W ü t t Péter, a Jézus-társasági atyák nagyváradi hitszónoka ;³ végre románul D r á g o s s y Mózes, gör. kath. főesperes.

VINUM. MISCEAT.
GERMINANS. VIRGINES.
AD. PERPETUUM.
URBIS.
ORNAMENTUM.
GRATITUDINIS.
MONUMENTUM.
RELIGIONIS. CATHOLICAE.
MUNIMENTUM.
HIC.
CALENDAS. MAIAS. (1752.)
AO.
VARADINI.
AB. HVNGARO. EXERCITV.
TVRCIS. EREPTI
SEXAGESIMO.
POSVIT. (1752.)

¹ Kézirat, egész terjedelmében meg van a váradi püspökség levéltárában.

² „Emlékezetes nap, melyen Várad városán megvirágzik az Ur megszentelése így prédikáltott P. Gergely, áhitatos oskolák szerzetesse, Váradon, Pünköst havának első napján. 1752.” — Kis ívrét, 9. számozatlan levél; a nyomtatás helye nincs kitéve. Egy egészen ép példánya a váradi káptalan levéltárában.

³ „Dreyfache Glückhseeligkeit des Alt und Neuen Grosswardeins An dem Orth des in Grund-veste ein-

Wütt, ha beszédét magyarul mondja, nagy hatást tesz vala a hallgatók magyar részére. Ugy látszik, jól ismerte nemzetünknek kegyeletét multja, régi dicsősége iránt, s azért egyik kezében a szentírást, másik kezében a magyar történelmet tartva beszélt. „Szép május 1-eje ez reád nézve Várad! — mondá egyebek között — emeld fel fejedet romba dőlt falaid közül, mert székesegyháznak első alapköve a te ujjászületésednek is kezdete.“ És követve Forgách püspöknek az alapkö emléksoraiba foglalt hármas szép gondolatát, beszélt arról, hogy

1, ezen egyház h á l a e m l é k e (monumentum gratitudinis) nemzetünknek az isteni gondviselés iránt, mely őt annyi vésztől, s legujabban a törökök uralmától megszabadítá.

2, E r ő s v á r a a kereszténységnek (munimentum religionis catholicae) s az evvel járó művelődésnek.

3, Ékessége Váradnak (ornamentum urbis) s Várad szebb jövőjének záloga.

Végre az ünnepély egy évi teljes bucsu kihirdetésével, s a püspök apostoli áldásával befejeztetett.

Hétfői nap volt az épen, a heti munkának első napja, s a munkások vigan kezdtek a nagy műhöz. Gondolták-e, hogy az egy emberöltő idejeig fog tartani? hányadik éri meg közölök annak a végét, az egyház fölszenteltetésének örömét?

Egyébiránt elegendő voltak, kik fejüket csóválták s nem hittek a székesegyház jövőjében. Volt rá okuk elég; egyebek között emlékeztek még elevenen a Benkovics s a két Csáky kezdette székesegyházak sorsára. . . . Hátha ez is félben marad, mint azok?

Ezen aggodalmakban, úgy látszik, osztozott maga gróf Forgách püspök is, s mint Salamon József mély vallásosságában megjegyzi: a püspök az alapkö letétele után mingyárt negyed napra káplánya Salamon József társaságában Olaszhon szent helyeihez zarándokolt, hogy ott Istennek áldását kérje megkezdett művére, nehogy ez is, mint az előbbeni három, befejezetlen maradjon.¹

gesenekhten Steins einer zahlreichen Teutschen Nation vorge-
tragen Von P. Petro Wütt, der Gesellschaft Jesu Priestern etc.
— Grosswardein Gedruckt (így) Typis Seminarii B. M. V.
durch Michaellem Beeskereki. 1752.“ — Kis ivrét, 22. levél. Két ép
példánya a várad i káptalan levéltárában.

¹ „Imposito feliciter primo lapide, pro impetrando felici tandem successu
huius Ecclesiae Cathedralis, ne et haec, sicut aliae tres primae evanescat,
Episcopus Paulus Comes Forgách me ad latus suum assumendo, voti explendi

Eközben folyt a munka Váradon.

A talaj magas fekvése mellett sem mutatkozott eléggé szilárdnak, s azért a falak biztosítása végett úgynevezett c z ö l ő p r o s t é l y z a t r a rakták az alapokat. Tudniillik a kiásott árkokba először is 14 ezer darab, 5 láb hosszú tölgyfa karókat vertek le, ezek tetejébe vas kapcsokkal roppant vastagságu gerendákat erősítének, s e gerendákra építék a falakat. Tehát mintegy erdők fakadása, vi-rága a mi székesegyházunk.

1752. év október végeig az alapfalak a föld szineig emelkedtek; 1753-ban az ablakok alsó párkányáig és így tovább évről-évre úgy, hogy 1757-ben az egyház hajója már elérte kellő magasságát mindenütt, kivéve a tornyok környékét, melyek még hiányzottak.

Időközben gondoskodott Forgách püspök mindarról, mi a székesegyház külseje- s belsejéhez szükséges. Faragtatá a fődelet; az oltárok anyagául Tordán 5 ezer forint ára fejjér márványt fejtetett; intézkedett kétszáz hordó réz vételéről, mert nemcsak a kupolát s tornyokat, hanem az egész egyházat is rézzel akarta fedetni; Rómában megrendelte a főoltár-képet keretével együtt, s e czélra római ügynökének, Dávid Józsefnek ezer darab aranyat is küldött; Bécsben pedig a szentségház (tabernaculum) készítése végett tőn rendelést.

De mielőtt ezek részint elkészülhettek, részint Nagyváradra küldettek volna, székesegyházunkat nagy csapás érte: Forgách a váczai püspökségre távozott. Miért ment el? bizonyosan nem azért, mintha a megkezdett nagy munkába belé unt volna; egész élete mást bizonyít. De távozásának okait fejtegetni nem tartozik ide.

Régi jegyesének, a váradi székesegyháznak gondolata azonban Váczt is élt lelkében: legértékesebb főpapi öltönyeit a hozzájuk tartozó ezüst egyházi szerekkel együtt, kevéssel halála (1759.) előtt a váradi székesegyháznak küldé; de amiket Erdélyben, Bécsben, Olaszországban a székesegyház számára megrendelt, azok mind oda maradtak.¹ Természetesen, mert a váradi püspökség jövedelmével ő már nem rendelkezett.

causa in Italiam ad Sacram Domum B. M. V. Lauretanam movit statim die 4-a Maii; inde ad alia Sacra Loca." Salamon József sajátkezű emlékirata a székesegyházról a váradi káptalan levéltárában.

¹ A szentségház a váczai székesegyházba került, s mint mondják, ma is annak főoltárát ékesíti. A tordai márvány szintén nem jutott el Váradra: „pro aris alabastrum Tordae in Transylvania fere ad 5000 fl. erutum, quae frusta ego

Eleget költött ugyanis a székesegyházra, de hogy menayit? azt nem tudja senki, s talán egyenesen a nemes főpap szerénysége miatt. Gróf Eszterházy Károly egri püspökről is azt mondják, hogy midőn a százezrekbe került lyceumot fölépíté, költségeinek jegyzékét elégette. És Eszterházy Károly Forgách Pál püspöknek közvetlen utódja volt Váczott. . . .

* * *

Mi lesz most a székesegyházból? kérdék aggódva Forgách távoztával még a vérmesebb reményűek is.

Abban marad, mint a többiek, — felelték a mindig kétkedők. Szerencsére Mária-Terézia királynőnek szíve elég nagy volt arra, hogy helyet találjon abban a váradi székesegyház sorsa is. S aki ilyen helyet talál, lehetne-e annak elveszni?

A királynő 1758. tavaszán helytartó-tanácsa által meghagyta Keszler György váradi kanonok s püspöki helynöknek, továbbá Krusper István kir. tanácsos s a váradi püspökségi javak felügyelőjének, hogy a székesegyház építését az üresedésben levő püspökség jövedelméből folytassák.¹ Ekkor épültek ki az egyház hajójának azon részei, melyek, mint föntebb említők, Forgách távoztával a tornyok mellékén még csonkán maradtak.²

A következő 1759. évben ismét lőn püspöke Váradnak, s atyja az árvaságra jutott székesegyháznak Báró Patachich Ádám.

Patachich műve a székesegyházon az egész födélzet, de amely Forgách tervétől elütőleg nem készült rézből; továbbá a fő- s mellék-hajók boltívei, de a kupolát, melynek az eredeti terv szerint az egyház födelén fölül kellett volna emelkednie, még a födélzetnél is jóval alacsonyabbra építteté; végül a szentélynek s a hajók felerészésének besimítása s kimeszeltetése.

Eszerént a székesegyház még félig sem volt kész, midőn Patachich 17 évi püspökség után a kalocsai érseki székre emeltetett. Egyébiránt az ő gondjainak s költségeinek orosz-lány-részét a nagyszerű püspöki palota építése vette igénybe, melyet 1762-ben kezdett, 1773-tól kezdve, mikor az újvárosi püspöki lak leégett, kétszeres hévvel folytatott, s végre is csak annyira fejezhette be, hogy 1779-

ipse Tordae post discessum Varadino Forgáchii cum suspiriis conspexi, actu ibi haerent.“ Irja Salamon a székesegyház befejezése után kelt Emlékiratában.

¹ Püspökségi levéltár.

² Salamon J.: idézett Emlékirata.

ben már néhány szobája készen állt, s mielőtt Kalocsára távozott volna, egy éjet benne tölthetett.

A székesegyház tehát ismét árva lőn, s mint a következő megmutatta, végre is az vala sorsa, hogy ne valamely új püspök fejezze be, hanem megalapítójának, gróf Forgách Pálnak még életben levő egykori jobbkeze: Salamon József.

Csik-Rákosi Salamon József fiatal korában, mint láttuk, Forgách püspöknek udvari papja, utazásainak hű társa, s mint maga Salamon írja, terveinek meghittje, bizományosa lőn. Jöttek-mentek az évek. Forgách eltávozott; majd elhalt; udvari papjából váradi kanonok, majd értes férfiú lőn, de Salamon lelkében a, mondhatni áhitatszerű ragaszkodást egykori püspökének emléke iránt a halomra gyűlt évek sem valának képesek elnyomni. Megható azon gyöngédség, melylyel még sirja szélén is emlegeti Forgáchot, védelmére kel, s magasztalja jóságát, tetteit, lelke fenkölségét.

Ezen férfiúnak jutott a szerencse, hogy mintegy folytatása legyen Forgách kialudt életének, hogy amit az elvetett, ez gyümölcsösé érlelje; amit az félben hagyott, ez befejezze.

Milyen szép szerep! és milyen bámulandó szép működése az isteni gondviselésnek, ki a szerepek ilyes kiosztása által mintha jelezni akarta volna azon elválaszthatatlan kapcsolatot, mely a püspök s papsága közt van, s mely mindkettejüket az egyházhoz köti.

Patachich távoztával az 1776. és 1777. években, mely évek annyi hazai városunknak új székesegyházakat s püspököket adtak, — szomorú egyhanguság uralkodott Nagyváradon: üres volt az újdonszerű püspöki palota, s a 25 év óta épülő székesegyháznak nem elég, hogy tornyai még mindig nem valának, hanem egyéb részeiben is befejezetlenül, s az idézett években épen elhagyatva állt; nem hangzottak körülötte a mesteremberek kalapács-ütései, a napszámosok dalai.

Végre is a királynőnek mindenre kiterjedő figyelme adott a székesegyház ügyének újabb lendületet, melyre a siker koronáját a nagyváradi egyházmegye fiának, Salamon Józsefnek buzgalma tette föl.

A királynő 1777. október 18-án kelt legmagasabb rendeletével az üresedésben levő püspökség jövedelméből, melynek különben a kir. kincstárba kellett folynia, — 62,963 forintot utalványoztatott, s a káptalannak meghagyta, hogy az építés folytatásáról gondoskodik. ¹ Erre a káptalan saját kebeléből egy férfiút választta, hogy az

¹ Váradi püspökségi levélt.

építkezés ügyeit vezesse, s e férfi a már többször említett Salamon József.

Ő volt utolsó, ki a székesegyház építésén működött, s mindemellett az ő munkája mindaz, mi a székesegyház előreszén látható.

1778. tavaszán megkezdette a tornyok, a homlokzat, s a zenekar építését, s a munkát oly serényen folytatta, hogy az idézett év augusztus 15-én, tehát Nagyboldog-asszony napján a tornyok keresztjeit már föltenni lehetett.

A délelti isteni-tisztelet után közel három ezer ember állt a székesegyház előtti téren, köztök Nagyvárad, sőt Biharvármegye színe-java. Készen állottak a keresztek is megkoszoruzva, fölpántlikázva. Az egyiket (a nyugatit) gróf Kornis Ferencz, fölszentelt püspök s váradi nagyprépost áldotta meg, a másikat (a keletit) a székesegyház alapítójának hasonlónevű ivadéka, gróf Forgách Pál, váradi prépost-kanonok. Azután ágyulövések és zeneszó mellett megindíták őket rendeltetésök helyeire.

Hacker Ferencz, budai ácsmester volt az a bátor ember, ki a tornyok hegyénél, 30 öl magasságban várta a kereszteket, helyeikre illeszté, s végül ősi szokás szerint 12 pohárból áldomást ivott.¹ Azután az örvendetes esemény emlékére a székesegyház előtti téren sátrak alatt népünnep rendeztetett, melynek vigsgágában a jelenvolt urirend is szívesen osztozott.

Eközben megrendeltettek az oltárok, oltár-képek, harangok, órá stb. s hozzá lehetett volna fogni a székesegyház belső felszereléséhez, de előbb még egy váratlan, költséges munkát kellett végezni.

¹ A kiürített s földre dobott poharak közül épségben maradtak a királynőre, br. Patachich Ádám, kalocsai érsekre, a váradi káptalan s papságra, a Bihar-vármegyére stb. köszöntött poharak. Ezek közül az elsőt maga a jó öreg Salamon vette föl, s Erdélybe küldé, hogy ott bele vessék a szeretett királynő nevét, s azután felküldje azt ő felségének; de mikorra a pohár Salamonhoz visszaérkezett, nem volt már azt kinek küldeni: a királynő elköltözött őseihez. A Bihar-vármegyére üritett pohár átadatott a megyei levéltárnak; a káptalan s papságra köszöntött pedig meg van ma is a káptalani országos levéltárban a királynő poharával együtt. Méltók e poharak, hogy most, egy század mulva püspökök igyanak belőlök. — Ugyanezen alkalommal Hacker, ácsmester nevében megjelent egy latin költemény is: „Imperatrici viduae, semper Augustae Reginae Apostolicae Mariae Theresiae . . . Budae, typis Catharinae Landerer viduae 1778.” Kis negyedré, 6. számozatlan levél. Utolsó 3. lapján a váradi székeskáptalan akkoron élt tagjainak teljes névsorával; eszerént ez aligha nem az első nyomtatott Schematismus a nevezett káptalanról.

A székesegyház még föl sem épült, és födele, melyet Br. Patachich idejében tettek reá, máris roskadozni kezdett. Mindenekelőtt tehát e bajon kellett segíteni, csakhogy mikor már a fődél megújítása kész volt, a királynő által utalványoztatott összeg annyira elfogyott, hogy a megrendelt egyházi szerek kiváltására pénz nem maradt.

Egyéb bajok is voltak. Ricca építőmester, úgy látszik, az építés vezetésétől időközben megvált, vagy mi még valószínűbb, elhalt, s helyette Neumann vette át a munkát. Ez az eredeti tervektől több tekintetben eltért, mi ellen a székeskáptalan legfelsőbb helyen is tiltakozást nyujta be; s az óra elhelyezése is vita tárgya lőn.¹

Mindez természetesen korántsem mozdítá elő az egyház épülésének haladását. Pedig a királynő már nyugtalankodni kezdte, s 1779. május 3-án kelt helytartósági rendelettel nemcsak megsűrgeté a székesegyház épületének befejezését, hanem annak ünnepélyes fölszentelését a közelgő augusztus 17-ére, mint feledhetetlen férje, Ferencz császár halálának évfordulati napjára ki is tűzte.²

E rendelet még jobban növelte a zavart, melyben a váradiak a pénzhiány s az építészeti nézet-eltérések miatt különben is benne voltak.

Végre ismét a királynő segített a bajokon.

Neumann módosításait helybenhagyta; az óra felől aképen intézkedett, hogy annak mutatója ne a tornyokon, hanem a homlokzaton álljon;³ a belső felszerelésekre 1779. október 21-én ujlag 29,435 forintot utalványoztatott, szintén a püspökség jövedelméből, mely még mindig betöltetlen volt;⁴ végre meghosszabbítá a székesegyház fölszenteltetésének határnapját is: az egyszerű megáldás napját 1779. december 8- az ünnepélyes fölszentelést pedig a következő év június 25-ére, mint különben is koronáztatása napjára tűzvén ki.⁵

¹ Váradi káptalani levéltár.

² Ugyanott.

³ Váradi káptalani levéltár.

⁴ Ezen összeg, mely az 1777-ben utalványozott összeggel együtt, 92,398. forintot tőn, a nagyváradi püspökségnek adott kölcsön gyanánt tekintetett, melynek kamatait a tőke-törlesztő részletekkel együtt pontosan bevette a kir. kincstár, míg végre a cs. kir. földtehermentesítési alap igazgatóságának ^{5504/1859} sz. alatt kelt (B. pont) intézkedése következtében az egész tartozás véglegesen kiegyenlítettett. Váradi káptalani levéltár.

⁵ Püspökségilevéltár és Salamon idézett Emlékirata.

Ezzel megadaték Salamon József kanonoknak a mód és idő arra, hogy szervező képességét érvényesíthesse, és ő — érvényesítette is.

1779. deczember 8-án a székesegyház készen állt, mint a föl-
ékesített s megkoszorozott menyasszony, kinél még csak az egyház
áldása hiányzik.

* * *

Mielőtt a megáldás és fölszentelés ünnepélyeinek lefolyását vá-
zolni, lássuk a székesegyházat, melyet gróf Forgách Pál püspöktől
kezdve annyian ohajtának látni, és — nem láthattak meg.

A székesegyház az ős keresztény szokástól eltérőleg szentélyé-
vel nem kelet — hanem éjszak felé áll, valószínűleg azért, hogy
homlokzatával az előtte elterülő város felé nézzen.

A bejárás két oldalán álló ikertornyok nincsenek szervileg ösz-
szekötve az egyházzal, azért inkább sarktornyoknak nevezhetők, és
rézsutt állanak, mert mint a hagyomány tartja, egy nagyszerű osz-
lopos előcsarnokot kellett volna övezniök. Sisakjaik ugynevezett hó-
lyagok vagy hagymák, s magasságuk a föld színétől a kereszték
hegyeig 32 öl.

A tornyok s a tympanon (ha szabad itt e kifejezéssel élnem)
közt, az ez utóbbira alkalmazott óra két oldalán magas kőszob-
rok állanak,¹ s alattok három ajtó nyit utat az egyház belsejébe,
melynek hossza 36 öl, s ebből a szentélyre, mely a hosszhajónál
csak két lépcsővel magasabb, 11 öl esik. A kereszthajó négyzete 8
négyyszögöl; a főhajó szélessége 8 öl; az oldalhajóké 3 öl, holott a
basilikák oldalhajói a főhajók szélességének felével bírván, 4 ölnél
kellene lennie.

A fő- s kereszthajók a mellékrészletek teteje fölé emelkedvén,
ez által a latin kereszt alakját tüntetik elő. A triforiumokat egy
magas, az oldalhajók fölött, s a kereszthajóban is körülfutó karzat
pótolja; az oldalhajók pedig inkább egymásba nyíló kápolnák
láncolatának nevezhetők.

Legkevésbé fejlődött ki a kereszthajó 13 ölnél magasabb ku-

¹ Várad püspökségi levéltár. — E szobrok 1832-ben tá-
volítottak el, részint azért, mert terhökkel nagyon nyomták a homlokzatnak
különbben is már meghasadozott falait, részint pedig, mert nagyon viseltesek va-
lának. Lajcsák püspök, egyetértve a káptalannal, belül üres ércszobrokkal
akarta helyöket pótolni, de nem találkozott szakértő vállalkozó. Később egészen
feledésbe mentek. Ma már annak sem találom nyomát, hogy kiket ábrázoltak?
Üresen maradt helyeik a tornyok ablakaiból leginkább szembeötlők.

polójával. Falai az oldalhajók külső falán tul csak 8 lábnyira nyulnak ki ; belül pedig a karzatokra vezető lépcsőház ide építtetvén, ez által a kereszthajó belső szélessége még másfél öllel rövidebb lön.

Benn a hatalmas párkányzatot rómaiás pillérfők tartják ; míg az énekkarnál, s a kápolnák be- és átjárásainál joniai oszlopfők, s egyszerűbb compositék díszlenek.

A főfalak a hajókban s a tornyokon ölesek ; a mellékfalak 3 lábnyiak.

Mindezen külső jelek mutatják, hogy az építész előtt a régi, három hajóju basilikák alakja lebegett, csakhogy attól sok tekintetben eltért ; továbbá, hogy székesegyházunk az ugynevezett baroc stylben épült, s azért építészeti díszítményeinek egynémelyikére a a klasszikai építészeti nyelvben kifejezés nem is található.¹

És most lássuk a belső felszerelést, először is a harangokat.

Ezekből n é g y e t Bécsben öntöttek, a négy nyom összesen 8,298 fontot, s 4,154 forintba kerültek. Mind a négyet Nagyváradon 1779. november 5-én megszentelé gróf Kornis Ferencz, nagyprépost, s másnap a szokott ünnepélyességgel a jó öreg Salamon huzatta föl a tornyokba.

A legnagyobb harang, melynek sulya 4,130 font, a jobb tornyban helyeztetett el egyedül, s ott áll egy század mulva, ma is.

Körirata mingyárt a korona alatt :

„*Me Fecit Gasparus Hoffbaver In Wienn.*“

A harang derekán két dombormivü mellkép áll, az egyik az éjszaki oldalon : M á r i a - T e r é z i a királynőé özvegyi fátyollal ; a másik a déli oldalon J ó z s e f császáré.

A királynő mellképe alatt, a harangnak csak egyik oldalán ez olvasható :

„*Nos Quatvor Invicem Ex munificentia Ac Sumptibus Altifatae Romanorum Imperatricis, Hungariae, Bohemiae Reginae, Mariae Theresiae Wienae (F)usae Et Huc Magnovaradinum Transportatae Sumus Anno Domini MDCCLXXVIV.*“

A harang fülei oroszlányfejek.

— A sulyára nézve második, ugynevezett órás harang, 2,230 fontot nyomott, minő fölirat s alakok állottak rajta ? ma már nem tudhatni,² mert e harang csakhamar megvált négy társától, valószí-

¹ — e — (Romer ?) Művészeti mozzanatok Biharban. A Hon napilap, 1878. évi folyamának 65. számában.

² Állítólag a négy evangelista. Zimmermann Károly : A nagyváradi székes templom. Egyházi tár. (1837.) 175. l.

nüleg meghasadt s 1795-ben újra öntötték.¹ Ez a többiekkel együtt a baltoronyban állt, illetve áll jelenleg is.

— A harmadik, az óranegyedes, 1,210 font nehéz, koronája alatt ily körirattal:

„*Mē Fecit Gasparus Hoffbaver In Wienn Anno 1779.*“

Dereka éjszaki oldalán: Szent-Mihály; a nyugatin: Gyümölcsoltó Boldogasszony; a déli oldal alakja ki nem domborodott, talán Szent-László akart lenni; végül a keleti oldalon: Szent-Miklós püspök.

— A negyedik harang 728 fontos. Körirata a korona alatt:

„*Gasparus Hoffbaver In Wienn. Anno 1779.*“

Éjszaki oldalán: Szent-István; a nyugatin: Krisztus a keresztfán s fölötte: „*Jezus Nazarenus Rex Judaeorum*“; déli oldalán: Szent-Imre herceg (?) végre a keletin: Sárló Boldogasszony.

Legérdekesebb az ötödik, a legkisebb harang, (körül-belül 110 fontos) nemcsak azért, mert valamennyi közt a legrégibbs magától a székesegyház megalapítójától származik, hanem mert van rajta olyas valami is, mi iránt a katolikus ember mindig kegyelettel viseltetik, hogy mi az? megmondja a körirat, mely mingyárt a korona alatt három sorban áll: „*In Hon. B. M. V. Et S. Vrbani A. D. MDCCLII. Romae Fusa. Laureti Attac. (ta) Per Pavlum E. Com. Forgach Eppum. Varad. Consecr. Et Procurata.*“

Karimája körül pedig: „*Opus Angeli Casini Rom. Fund. Sac. Pal. Apos. Et. Antonii Turchi.*“

A két fölirat közt a harang négy oldalán egy-egy medaillon, ezeknek egyikében Szűz Mária, karján a kis Jézussal, ennek átellenesében föl nem ismerhető Szent; az éjszaki s déli medaillonban pedig egyenlő czimer: hétágu korona alatt koronás királynő,

¹ Körirata a korona alatt: „*Jacobus Horner In Groswartein Anno MDCCXCV. Goss Mich.*“ — Ez alatt az éjszaki oldalon: Nagyboldogasszony, alatta jobbról Szent-Pál, balról Szent-Péter; a nyugati oldalon: Krisztus a keresztfán két lator között; a déli oldalon: püspök (Szent-Miklós?) alatta jobbról Szent-Sebestyén, balról Szent-Rókus; a keleti oldalon: a szeplőtlenül fogantatott Szűz, alatta jobbról Szent-László, balról Szent-Imre. Ezen alakok alatt körben: *Anno 1795. Mense Maio Sumtibus V. Capituli M. Varadinensis.*“ (igy) Erre még alantabb kötél övedzi körül a harangot, melynek bogától kezdve e szavak állanak: „*Durch Diesen Bund Geht Die Glocke Nicht Zu Grund.*“ Legalul a harang karimáján: „*Nadur Und Cunzt Bracht Mich Durch Das Feier An Das Leben.*“

ki ismét koronával tetőzött hármashalmon áll: a Forgáchoke zímere.

Benn az egyház egészen fejeér; festmények csak a kupolában, s az oltárokon láthatók.

A kupolában a négyzet oldalait érintő nagy kör alatt mindenik pálhában (pendentif) egy-egy evangelista; a nagy kör felett ismét négy ív tűnik fel, melyekben a Megváltás műve ábrázoltatik ó- és ujszövetségi jelképekkel. Nevezetesen a jobb oldali ívben az első emberpár látható, s fölöttök Melchizedek főpap az áldozati kenyerekkel; a boltozat közötti ívben Mózes és Áron; a bal oldaliban Dávid király, amint a frigyszekrény előtt hárfája kíséretében zengizsoltárait; végre a negyedik ívben, mely a szentély felé áll, angyalok emelik a megváltás jelvényeit, a keresztet stb. fölöttök Krisztus, még feljebb az Atya, s legfentebb, a kupola toronykájában a Szentlelket jelképező galamb. — Festette Schöpf János Ádám, bécsi képiró.

Oltár 12 van az egyházban: egy, a főoltár, a szentélyben; kettő a kereszthajóban; négy-négy az oldalhajók mindenikében; s végre egy a káptalan jobboldali sekrestyéjében. Ezekből három, tudniillik a szentélyben, s a kereszthajóban levők csak utánzott márvány, ellenben a többi kilencz oltár valóságos márványból készült, mely a váradi püspökség uradalmához tartozó Kimp falu határán fejtetett,¹ s a káptalan költségén állíttatott fel.

A főoltár képe Szűz-Mária mennybevétele ábrázolja; a kereszthajó oltárai közül a jobboldali a Szentcsaládot, a baloldali pedig Szent-László királyt azon pillanatban, midőn vadászata közben égi jelenés által megintetik, hogy a helyen, melyen áll, építse a váradi székesegyházat. E három kép Fischer Vincze, bécsi festő munkája.²

A jobb oldalhajó oltárain: 1) a Szent-Háromság; 2) Ev. Szent-János; 3) Szent-Péter és Pál; 4) Szent-Borbála; — a bal oldalhajóban: 5) Szent-István király;

¹ Zeitschrift von und für Ungern. IV. 359. 1.

² E képek elkészítésével eredetileg a kupolának említett festője, Schöpf volt megbízva, ki a főoltárképet el is készíté, de Salamon semmikép sem akarta azt elfogadni, mert, mint maga írja: „uxoris suae formam adpinxerat effigiei Mariae“. Az ügy a királynő előtt is megfordult, s végre aképen oldaték meg, hogy Schöpf visszakapta képét annak árával együtt (900 ft) a jó Salamon pedig megtón egy bécsi utat a maga költségén, s festetett más képet, a ma is meglevőt, szintén a maga költségén. (1200 frt.)

6) N e p. S z e n t - J á n o s.; 7) S z e n t - M i h á l y.; 8) a S z e n t - K e r e s z t képei állanak; végre a sekrestyében levő oltáron szintén a S z e n t - K e r e s z t.

Kiktől valók a képek? nem tudni; noha jeles művek is fordulnak elő köztök, például Szent-Borbála képe.

De im megzendül a szintén Bécsben készült 24 változatú orgona, e bámulandó hangszer, melynek hangjaiban megvan a betlehemi jászolynál zengő angyalok andalító éneke, s az itéletre keltő trombiták velőrázó harsogása. S alig hogy megerednek e csodás hangok: egy öreg ember az Ur oltárának közelében csendes zokogásra fakadt, s megindult ajkai azt rebegik; „Most bocsátod el Uram! a te szolgádat“ . . . S a l a m o n J ó z s e f m e g é r t e a s z é k e s e g y h á z f ő l s z e n t e l é s é n e k n a p j á t.

1779. deczember 8-án, mint különben is a székesegyház véd-szentjének, Szűz-Máriának szeplőtelen fogantatása ünnepén Nagyvárad új székesegyháza ugynevezett szűkebb körű ünnepélyességgel megáldaték. A szertartást megyés püspök nem léteben a már többször említett gróf Kornis Ferencz nagyprépost végezte. Az egyházi beszédet F i n á c z y Ignác, várad-megyebeli pap, később (1790.) váradi kanonok tartá.¹

Most először megszólaltak a székesegyház harangjai, utánok a városban s a környékbeli községekben az összes harangok, a váren falain az ágyuk, s a székesegyház előtt egy zászlóalj katonaság üdvölvései hirdeték a világnak Nagyvárad örömét.

Az egyházi ünnepély után a kanonokok házáinál terített asztal várta a jelenvoltak kitünőbbjeit; a köznép pedig a különben üresen álló püspöki lakban vendégtetett meg. Gond volt a katonákra is: Bimbó Elek kanonok szivességéből kétszeres zsoldot kaptak; Salamon József kanonok pedig a fölhasznált lőpor költségeit viselte.

E naptól kezdve az új székesegyház átadatott a nyilvános hasz-

¹ „Rede auf das Freudenfest, da die feyerliche Einweihung der vollendeten Dom- und Kapitularkirche begangen wurde in Grosswardein Anno 1779. vorgetragen von dem wohlehrwürdigen Herrn Ignatio Finátzy. Pressburg, gedruckt bei Franz Augustin Patzko.“ — Kis negyedré, 14. számozott lap; két ép példánya a váradi székeskáptalan levéltárában. — Nagyvárad akkori magyarsági viszonyaira mindenesetre meglepő világót vet, hogy elegendőnek tartatott egy — német beszéd. A magyar beszédre vonatkozólag azt jegyzi meg Salamon: „Ungarica (concio) non fuit ob brevitatem temporis post Sacrum.“ (!)

nálatnak, s a káptalan elhagyván az ujjvárosi, jelenleg parochialis egyházat, az új székesegyházba költözködött.¹

A következő 1780. év június 25-én, mely akkoron pünkösdi utáni 6-ik vasárnapra esett, s a királynő koronáztatásának évfordulója volt (az utolsó), végre megtartaték a székesegyház ünnepélyes felszentelése is. Ekkor, a szép szentivánnapi időben kifejthette az egyház mindazt a fényt, s megengedhette hiveinek mindazt az örömet, mit a múlt december 8-án a tiltott-idő (advent), a bőjti nap (szerda volt) s a tél zordonsága megakadályozott.

Püspöke még ekkor sem levén Váradnak, a káptalan gróf Kollonitz László erdélyi püspököt,² azelőtt váradi kanonokot, majd nagyprépostot, kit kortársai a „szegények atyja“ czímmel tünettek ki, — hívta meg a szent ténykedésre, nemis sejtven, hogy Kollonitz magának főg felszentelni székesegyházát Váradon. . . .

Kollonitz elfogadván a meghívást, június 23-án éjjel Nagyváradra érkezett, s egykori kanonok-társához, gróf Kornis Ferencz nagypréposthoz szállt.

Másnap, június 24-én megkezdődtek az előkészületek a felszentelés ünnepéhez.

Mindenekelőtt a székesegyház elé sátrat vontak föl, s abban a főoltárba szánt szent ereklyéket elhelyezék.³ Ekkor megjelent gróf Kollonitz püspök, az ereklyéket megvizsgálta, s miután azok hitelességéről meggyőződött, saját pecsétjével lezárta. Ezután kezdetét vette az ily alkalmakkor szokásos kath. szertartás, tudniillik mindaddig, míg az ereklyék a székesegyházba, illető helyeikre nem vitetnek, éjjel-nappal vitézek fegyveresen, s papok imádkozva virasztanak mellettök. Így virasztottak most Váradon is.⁴ Eközben derült fel június 25-ike.

¹ Váradi székeskáptalani levéltár.

² Atyja báró Zay László volt, ki feleségül vevén gr. Kollonitz János Henriknek, a hires bécsi érsek testvérének egyetlen leányát, Eleonorát, ennek birtokaival együtt a Kollonitz nevet is átvette. Katona J: Hist. Metrop. Colocensis Eccl. II. 396. l.

³ „deportatae sunt ad tentorium, prope ipsam consecrandam Ecclesiam adornatum, Reliquiae SS. Martyrum Laureati, Urbani, Abandantii et Veracundi ad Altare consecrandum maius.“ 1780. évi káptalani jegyzőkönyv. 154 l.

⁴ Este 7 órától 8-ig: Ronkovichs Dávid. Kulbert János, János Márton. 8-tól 9-ig: Kovács Mihály (később kanonok) Lajos János és Molnár József (később kanonok) 9-től 10-ig: Szolga Lőrincz, Kis Antal, Bercezik László. 10-től 11-ig: Komáromi István, Lauffen-

Reggel 7 órakor harangzugás között, a káptalan s a pápság összes tagjai által vezetve, megjelent a székesegyházban gróf Kollonitz püspök.

Kollonitz egyike volt azon fiatal mánás-püspökeinknek, kikkel Mária-Terézia kora oly gazdagon megajándékozta a magyar kath. egyházat. Szép, erőteljes alak, életének még legjavában, ekkor alig 43 éves, s arczán azon ezrek közt is feltűnő fajjelleggel, melyet a hosszú századok sem birtak letörülni ős családainkról.¹

A püspök fényes, méltósággal teljes, és mégis hódító megjelenésével önkénytelenül is érezte mindenki, hogy itt ünnep lesz, — ünnep, minő János király ideje óta aligha volt Váradon.

Benn az egyházban a püspök fényes segédletével együtt² különvált a pápság soraitól s megkezdte a székesegyház fölszentelését, és míg szentelé közel két ezredéves, ős katolikus szokás szerint, mint szentelék hajdan a Nagy-Constantin császár emelte basilikákat, mint szentelék Szent-István királyunk monostorait: zugtak a harangok, szóltak az ágyuk, harsogott a zene, emelkedett a tömjénfüst,

bach János, Miticzki Imre. 11-től 12-ig: Kaksár János, Bagics József, Thezarovich Gábor. (később kanonok) 12-től 1-ig: Klobusiczky Péter, (később kalocsai érsek) Török András, Sipos István. 1-től 2-ig: Paulini János, Szabó Pál, Dobai Márton. 2-től 3-ig: Simkó Joákim, Tokody István (később kanonok) Kovács József. 3-tól 4-ig: Sebestyén Péter, Kovács Ferencz, Nagy György. 4-től 5-ig: Szaur Pál, Horváth Mihály, Karlovics János. 5-től 6-ig: Zolnai Antal, Jánosi Márton, Kis Antal. 6-tól 7-ig: Kis Mihály (később kanonok) Molnár József (a föntebbi) Lauffenbach János. (szintén a föntebbi) — 1780. évi káptalani jegyzőkönyv.

¹ Kollonitz arczképe látható a nagyvárad püspök éttermében, de az kalocsai érseksége idejéből, tehát már idős korából való; azonban van egy másik arczképe az erdélyi püspöki lakban, s ez még a virágzó férfut mutatja.

² „in hac s. functione sequens erat Adstantium Ordo: Archidiaconus: Josephus Salamon; Abbates: Antonius Gánóczky et Antonius Jedlicska; Diaconus et Subdiaconus: Michael Kovács et Joannes Lányi; alter Diaconus: Josephus Májer; ad Infulam Pontif: Petrus Klobusiczky; ad Infulam Abbatum: Petrus Sebestyén et Joannes Kaksár; Caeremoniarius: N. (igy) Acolythi: Joannes Lajos et Andreas Török; Thuriferi: Joachimus Simko et Joannes Kulbert; ad Hysoppum: Josephus Molnár; ad Aquam benedictam: Antonius Kis; ad Crucem Capit: Martinus Jánosi; ad Feretrum Reliquiarum: Antonius Zolnai, Joannes Paulini, Petrus Sebestyén et Paulus Szaur; Facigeri ad idem Feretrum: Franciscus Kovács et Gabriel Thezarovich. — 1780. évi káptalani jegyzőkönyv.

magasba tört Istennek legfelségesebb csodája, az emberi ének; sebesen dobogtak a szívek, röpülni kívántak az emberek, és — leborultak a földre, és földre borulva érezte mindenik Szént-Péterrel: „Urám jó nekünk itt lennünk!”

„Csak egy lépés, csak egy kis nyom

A mennyországtól a templom.”

A szentelésre következett az ünnepélyes szent-mise; ezt is Kollonitz végezte.¹

Ezután jöttek a szónokok. Magyarul beszélt benn az egyházban a vörösre márványozott magas szószékről Al-Torjai Benkő Mihály, gyulafejevári kanonok;² németül a püspöki palota előtt P. Magnus, kapuczinusrendű atya;³ végre románul kinn a székesegyház szentélye mellett Aaron Jakab, a váradi gör. kath. káptalan nagyprepostja.⁴

Vége az ünnepélyt ősi szokás szerint nagy áldomás fejezte be, épen úgy, mint december 8-án a kanonokok házainál az urirend,

¹ A segédkező személyzet ugyanaz vala, mint főttebb a szentelésnél, a következő kis különbséggel: „Diaconus honor. Ladislaus Kende; Subdiaconus hon. Joannes Berczik; Caeremoniarius honor: Alexius Bimbó; Subalternus: Petrus Bikalyi; ad Librum: Franciscus Molnár; ad Buchiam: Antonius Kis; ad Gremiale: Stephanus Sipos” — Káptalani jegyzőkönyv.

² „Máriának, nemes Magyarország Nagy Asszonyának tiszteletében választott Legjobb Rész, melyet midőn.... a Nagyváradi Püspöki Templom e szerencsésen folyó 1780. Esztendőben.... felszenteltetett, hálaadó beszéddel hirdetett Al-Torjai Benkő Mihály Károly Fejérvári kanonok, Kolosi, Dobokai és Belső Szolnoki Espérest, Kolosvári Plébánus és a B. Szűz Kolos Monostori Archivumnak Capitalaris Conservátora. — Kolosvárat, Nyomtt. A Reform. Colleg. Betüivel. 1780. Eszt.” — Ivrt, 14. számozatlan levél. Két ép példánya a váradi székeskáptalan levéltárában.

³ „Rede auf das hochfeyerliche Freudenfest, da die neue Grosswardeiner Dom-und Kapitularkirche den 25-ten Brachmonat 1780. angesalbet wurde, verfasst, vortragen, und auf Verlangen eines hochwürdigsten Domkapitels in Druck gegeben von P. Magnus, Capucinerordens, und der Zeit gewöhnlichen Sonntagsprediger allda. — Grosswardein, gedruckt mit L. (atein.) S. (eminär.) Schriften durch Ignaz Johann Balent, Buchdruckern. — Ivrt, 8. számozatlan levél. Két ép példánya a váradi székeskáptalan levéltárában.

⁴ A román beszédről azon megjegyzést olvastam, hogy Bécsbe, sajtó alá küldetett; de kérdés: megjelent-e? mert példányt belőle nem találtam.

a püspöki palotában pedig a közrend vendégtetvén meg. Ezenkívül a székesegyház előtti téren csapra-ütve állt egy nagy hordó bór, csorgatva alá lelkesítő italát boldognak-boldogtalannak.

És így szépen, a szokott módon végbement minden, csak az az egy szokatlan dolog adta magát elő, hogy míg gróf Kollonitz László a nagyváradai székesegyházat felszentelé, ugyanazon nap, június 25-én a budai (ma budapesti) egyetem ünnepélyes megnyitása alkalmával ő felsége által öt ujonnan kinevezett püspök között Kollonitz nagyváradai püspökké neveztetett ki.¹

Ha akkor már távirdek lettek volna, sez örömhirt még az nap megtudják Váradon !....

* * *

Azóta száz év telt el.

Száz év! milyen régen „nincsenek“ már azok, kik akkor vén emberek valának!

Van a székesegyház épületének egy része, melyről még eddig nem szólottam semmit. Rendes körülmények közt nem láthatni azt a részt, noha lakói vannak, de lakói sem láthatják, mert az a — sirbolt.

Elterül az egész székesegyház alatt. Amint a főajtón belépünk, ott van épen utunkban a földön két nagy kölap, az a sirbolt ajtaja. Nem botlik meg bennök senki, úgy vannak a többi kőkoczkák közé illesztve.

Lassan-lassan kezdett megnépesülni a székesegyháznak ezen osztálya is. Most már város van ott is, a „csendes emberek“ városa.

Egyike lőn legelső lakóinak Salamon József kanonok. 1786. január havában még megírta Emlékiratát a székesegyházról, kiegészíté végrendeletét; a következő február 8-án már elment a — „minden test utjára.“

Maholnap száz éve lesz annak is, hogy elment, és mégis mintha azóta mindig ott élne Nagyváradon, csak hogy őt magát nem láthatjuk, mint az igazi szerénységet; hanem tetteit már láthatja a gyermek is. Azok különösen. Úgy tesz, mint életében; összeszedi az apátlan, anyátlan árvákat, s kikből talán nem lett volna soha semmi, vagy épen rossz, azokból nevel hasznos polgárokat, jeles férfiakat a hazának. Ugyis kevesen vagyunk mi magyarok!

Salamon kanonok amit életében összegyűjtögetett, sokszor magától megtagadott, abból alapított egy árvaházat, melyet védszent-

¹ Katona J: Hist. Metr. Colocensis Ecccl. II. 400. l.

jéről Szent-Józsefről nevezett el. Alapítványa ma már tekintélyes finővelő intézet; nagy lelkek, nemes szívek ápolták, nevelték, s Váradnak Apolló-utczáján palotát emeltek neki; de kezdeményezője Salamon volt.

Nekünk nincs Pantheonunk, hogy oda márványba vésnők nevét, álljon ez áldott név legalább itt székesegyházunk történetében, hisz annak minden köve ugys ismerte őt.¹

— Hanem az idők járása nemcsak az emberekkel éreztette pusztító hatalmát; ki volt annak téve a székesegyház maga is.

„... hová az idő lép, omlik ha kő, ha vas;
És neki semmi nem alacsony, nem magas.“

Mennél nagyobb valamely épület, annál többet rombol rajta az idő, s föntartása annál több munkát igényel, annál több költséget elnyel. Ezért van, hogy például a kassai, bécsi stb. dómoknál mondhatni, örökösen dolgoznak a mesteremberek.

Igy kellett ennek a nagyváradi székesegyháznál is történni. Szerencsére voltak férfiak, kik ezt belátták, s jóelőre gondoskodtak a székesegyház föntartásának lehetőségéről.

Már 1781. február 16-án intézkedés történt az iránt, hogy a püspök h é t ezer, a káptalan pedig közel e g y ezer forintot fizessen évenként a székesegyház pénztárába.² Ezenfelül a káptalan gyűlésileg elhatározta, hogy mindenik tagja gondoskodni fog a székesegyházról, s végrendeletében legalább 50 forintot hagy annak, mi ha bármi okból elmaradna, az említett összeg az illetők hagyatékából vétessék ki először is.³

Eképen azután tekintélyes összeg gyűlt össze, melyből egyaránt lehetett földözni mind a hiányok pótlásának, mind a fölmerülő javításoknak költségeit. És így a székesegyház mig egyrészt az ipar, a művészet terjesztője — másrészt valóságos pénzbányája lőn művészeinknek s iparosainknak, hol mindig találtak munkát, s a munkával keresetet.⁴

¹ Salamon a mai megyei kórház helyén állt ispotály kápolnájában temettetett el, végakarata szerint a legnagyobb egyszerűséggel; de innét 1788. ápril 14-én átvitetett ismét a legnagyobb csendben a székesegyház sirboltjába. — 1788-d i k i s z é k e s k á p t a l a n i j e g y z ő k ö n y v.

² P ü s p ö k i l e v é l t á r.

³ U g y a n o t t.

⁴ A közönségesebb ács, közműves, bádgos stb. munkákra tett költségeket hosszú lenne elősorolni. A szokatlanabbak közül: 1831-ben Traviol szobrásznak 875 frt. Gölcz Jakab képirónak az oltárképek kijavításaért 1832-ben:

Nem hiányoznak székesegyházunk százados életéből az örvendetes és szomorú — a végenyészettel fenyegető s a szebb jövővel biztató események sem.

Látott fényesebbnél-fényesebb beiktatásokat, fejedelmi látogatásokat; de látott szomorú pompájú temetéseket is.

Komoly veszély fenyegette 1827. január 5-én délután. A káptalan még együtt volt az egyházban, végezve a zsolozsmákat, midőn egyszer csak jön a rémhír, hogy a székesegyház teteje — lángban áll. Csakugyan a szentély födele épen a sekrestye fölött égett, már a szarufák is égtek; még pár percnyi késedelem, s az ifjú székesegyház odavan. Azonban fél órai megfeszített munka után sikerült a tüzet eloltani.¹

Ellenkezöleg 1834-ben közel állott a székesegyház ahoz, hogy egy nevezetes műkinccsel (?) gazdagodjék. Ferenczy István szobrászunk Nagyváradon a Rédey-kerti Mausoleumban dolgozott. Hogy, hogy nem? érintkezésbe jött Lajcsák Ferencz püspökkel, kit, úgy látszik, érdekelt a művész szakmája s talán sorsa is, s ki végre megbizta Ferenczyt, hogy készítene mintát és tervet egy, a székesegyház elé állítandó Szent-László szoborról.

Ferenczy két kézzel kapott az alkalmon, s csakhamar jelenté a püspöknek, hogy a szoborról „rajzot és kis modelleket“ már készített, s egyuttal leküldé egy kötendő szerződés pontozatait.

Ebből tudjuk meg, hogy a szobor a hajdaninak mintájára „lóháton ülve“ ábrázolta volna a szent királyt, s „veres rézből kivert, de egy öntött szoborhoz hasonló“ mű lett volna „oly nagyságban, hogy ha Szent-László maga lábán állana, 9 láb lenne, és ehez egy proportioban levő ló alatta hasonlóképen veres rézből. A piedestal két oldalára, melyen a statua áll, két féldomború historiai képek (jöttek volna) Szent-László életéből: egyik a kunokkal való hada (harcza); másik a nép szomjuhozásakor a kősziklából csodaképen kieresztett víz. Ezen táblának hossza 8 láb, magassága 3½ láb, hasonlóképen veres rézből vagy fejr márványból. A piadestal elejére

10,068 frt. — Az a szép, fákkal szegélyezett út, mely a székesegyházhoz vezet ezrekbe került, míg régi árkos-gödörös, sivatag alakját levetkőzé; így 1801-ben a püspök két ezer- a káptalan egy ezer forintot költ arra stb. — P ü s p ö k i l e v é l t á r.

¹ K o v á c s Miklós, nagyvárad kanonoknak, később (1827—1852) erdélyi püspöknek levele Wurum József nagyvárad püspökhöz, ki akkor a pozsonyi országgyűlésen volt. — P ü s p ö k s é g i l e v é l t á r.

és hátuljára két tábla (fel)írásoknak, ez is veres rézből vagy fehér márványból.“ Végre kész lekötni magát, hogy a művet 1838. június 27-ik napjára, azaz Szent-László napra fölállítja, s „ezen munka jutalma fejében t i z e z e r ezüst forintokat“ kíván.¹

De, mint tudjuk, Ferenczynek nem volt szerencséje; balsorsa itt is közbelépett egy rendkívüli természeti tűnemény képében. Megtörtént az 1834-ki földrengés, s a székesegyházról, továbbá a püspök s káptalan uradalmaiban levő nagyszámu egyházak s egyéb épületekről oly jelentések érkeztek Váradra, hogy azok a földrengés miatt sokat szenvedtek, s helyreállításuk nagy összegekbe fog kerülni . . .

Még néhány év, talán kevesebb is, mint gondolnók, és Szent-László lovagszobra szépen, ragyogón, mint állta egykor, s mint az nemzetünk álmaiban él, — ott fog állani ismét a nagyvárad székesegyház előtt, talán épen azon a helyen, hol most fiatal nyárfák bókolnak egy kis kerti szobornak.

— Most már közel vagyunk székesegyházunk jelenéhez.

Az imént lefolyt 70-es években a közelgő százados ünnep már mintegy előre veté árnyékát. Érezni kezdte mindenki, hogy készülben van valami.

Mint másutt, úgy itt is, a jövő események előkészítői már korán megérkeztek. T á g e n János, várad nagypóst († 1838.) H o v á n y i Ferencz, várad kanonok († 1871.) tekintélyes összegeket hagytak a székesegyházra, nevezetesen az előbbeni annak kifestésére.

A Gondviselés pedig működött tovább. Küldött a nagyvárad káptalanba férfiakat, kik nemcsak áldozni-kész szívvvel várták a székesegyház megújításának eseményét, hanem szakértelemmel is bírtak arra, hogy a megújítást kellő irányba terelve, művészeti magaslatra emeljék. Váradnak ős püspöki székébe pedig L i p o v n i c z k y István személyében helyezett oly férfit, kinek országos, átalakító eseményeinkben is mindig volt része s kit most részesít gróf Forgách Pálnak, báró Patachich Ádámnak székesegyház-építő gondjaiban, de részesít a székesegyház teljes felépítésének örömeiben is, melyben sem Forgách, sem Patachich, de egy ujabbkori várad püspök sem részesülhetett eddig.

1872-ben a régi bádóg helyett rézzel fedék a tornyok sisakjait, melyeknek falai pillérszalágokkal ékesítvék. Ezután magának a

¹ Ferenczynek Lajcsák püspökhöz intézett két sajátkezű levele, s általa ugynevezett „Contractus“-a a várad püspökségi levéltárban.

püspöknek előrelátásából s költségén villámhárítókat helyezének a tornyokra.

Eközben mindig jobban előtérbe lépett a székesegyház általános megújításának kérdése.

1877-ben egy különben megszokott esemény határozott a megújítás iránya fölött. Ekkor lett nagyváradi kanonok azon férfiú, ki nek műemlékeink, s különösen műfestészetünk körül halhatatlan érdemei vannak, s ki korunk egy legjelesebb műfestőjével nemcsak név- hanem szellemi rokonságban is áll.

A Gondviselés ekép kiosztá a szerepeket, s az embereknek csak fölismerniök kelle azokat, — és fölismerék.

A püspök és káptalan egyértelműleg elhatározták a székesegyház megújítását, nevezetesen annak stílszerű kifestését fölszenteltetése százados évfordulójának alkalmára; a püspök a munkálatok vezetésével Romer Feren cz kanonokot bízta meg; Romer pedig Storno Feren cz műfestőt hívta Váradra.

A munkálatok 1878. tavaszán kezdődtek, tartottak két nyáron, s most a székesegyház kívül-belül megifjodva áll, sőt kebelében kincsekkel gazdagon, mint a férfiú, ki tul van ugyan, már első fiatalságán, de — tanult és tapasztalt.

A székesegyháznak beosztása, falai egészen azok, mint száz év előtt; csak — de lépünk belsejébe — csak belvilága változott. A fejtér, meszelt falak, s ezekkel a nagy világosság és — üresség eltűntek; helyöket félhomály foglalta el, de amely jótékonyan hat kinn a világban megfáradt lelkünkre, s még népeesebbnek tünteti föl előttünk a székesegyházat. . . . Mert teli van az akkor is, mikor Istenen kívül senki sincs benne, — teli van az szebbnél-szebb alakokkal, gyönyörűbbnél-gyönyörűbb festményekkel. Azt sem tudja az ember hova nézzen? hol kezdje szemléljét?

Storno remekelt. Művét nem leírni, látni kell.

A távollevők és a jövő — ez pedig mindig távol van — kedveért legalább elő kell számlálnom festményeit.

A főhajó és a szentély falai encausticus módon viaszos festékekkel vonattak be a legösszhangzóbb színezetben.

A székesegyház a bold. Szűz tiszteletére, levén szentelve, a művész szemei előtt föltárult Máriának élete, s e szent élet annyira rokonszenves jelenetei mintegy önkényt kínálkoztak arra, hogy betöltsék a falak legszebb téreit. Különben is a dongaboltozaton a 9. láb szélességű hevederek közt a mellékoltároknak megfelelő bolt-

szalagok csak 2 öl szélesek lévén, ezekre terjedelmesebb képeket nem alkalmazhatott a művész.

Igy jött mingyárt az orgona fölötti kettős boltszalagnak egyikére Mária születése (a másikon, a legszélsőn a zene véd-szentje Cziczelle áll); a következő boltszalagon az angyali üdvözlés van; tovább a bold. Szűz látogatása Szent-Erzsébetnél; a hosszahaj utolsó szalagján pedig Krisztus urunk születése Betlehemben; a kereszthajóban jobbról a Három király a gyermek Jézus előtt; balról a 12 éves Jézus a jeruzsálemi templomban.

A bordaszalagok végein festett fülkék állanak ezekben egyenként az ó-szövetségi próféták. Jobbról a karzat fölött: Oseas, s azután sorban: Dániel, Ezechiél, Jeremiás, Isaiás; balról szintén a karzat fölött: Dávid a hárfával, tovább: Micheás, Jónás, Habacuc, Zachariás.

A kereszthajó fölötti félkörű térségekben jobbról is, balról is két-két kép. Jobbról: „A Sz. Család menekülése Egyiptomból“ és Sz. József halála; balról: „Sz. László Nagyváradon templomot épít; és „Esküdtétel Sz. László sirjánál.“

A szentély boltozatán egy nagyobb kép Szűz-Máriát, mint „Magyarország védasszonyát“ tünteti föl. mennyei dicsőségében, körülvéve a mennybéli szentek seregétől, kik fölött két-két angyal egy-egy mondatszalagot tart, ezek egyikén „Ave Maria“ másikán „Salve Regina“ olvasható.

Végül a főoltár fölötti körszelvény csillagos eget ábrázol, melyben az angyalok királynéjának neve-betűit angyalok emelik.

A mellékoltárok mennyezeteit, valamint a keskeny bordaszalagokat gazdag ékitményű szegélyek övedezik, és így az oldalfalak egyszerűsége a boltozatnak fényes és változatos pompájával a legszebben olvad össze, s meglepőleg hat a szemlélőre.

Minde szépségekre a külső világosság üvegfestésű ablakokon szűrődik keresztül. A felső ablakok ó-keresztény stylben karikára tagozottak, s a karikák zöld alapon sárgák, néhutt fejérek. Az oldalhajókban levő félkör ablakok az alattok levő kis oltárok védszentjeinek jelvényeit tüntetik elő; így Szent-István oltára fölött a szent király koronáját monogrammjával együtt; Nep. Szent-Jánosnál nyelvet a legendabeli csillagok között stb. Végre a szentélyben a főoltár két oldalán álló magas ablakok egyikén jobbról: Szent László király, másikán Árpádházi Szent-Erzsébet; mind-

kettő a legragyogóbb szinpompájú, s mindkettő K r a t z m a n n műve.¹

És most — mit mondjak még?

A szentélyben vagyok épen. Előttem lobog egy lámpa. Melyik fog előbb kialudni: az a lámpa, vagy az én életem? Az mindegy. De neked állni kell egy ház!

Legyen mindig, ki meggyújtja hamvadó lámpádat, ki minden újabb század jöttével meg-megujítja foszladozott ruhádat, — mint most.

És minden újabb század jöttével láss magad körül egy nagyobb-nagyobb Váradot; lásd „boldogulni magyarok hazáját!”

¹ Az összes ujitási költségek, meghaladják a hatvanezer forintot o. é. Ebből az oroszlányrész, harmincznégy ezer forint Stornoé.

